

Riyazu's-Salih'in'deki Bir Müslim Hadisi Özelinde Türkçe Hadis Tercüme ve Şerhlerindeki Çeviri Sorunlarının Değerlendirilmesi

Evaluation of Translation Problems in Turkish Hadith
Translations and Commentaries Based on a Muslim
Hadith in Riyaḍ Al-Şaliḥīn

Doç. Dr. Mehmet Ali ÇALGAN¹

¹Adıyaman Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Adıyaman
• mehmetcalgan@gmail.com • ORCID > 0000-0002-5780-5067

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 11 Eylül/September 2024

Kabul Tarihi/Accepted: 24 Ocak/January 2025

Yıl/Year: 2025 | **Sayı – Issue:** 58 | **Sayfa/Pages:** 109-136

Atıf/Cite as: Uçar, R., Gürbüz Yiğit, D. "Riyazu's-Salih'in'deki Bir Müslim Hadisi Özelinde Türkçe Hadis Tercüme ve Şerhlerindeki Çeviri Sorunlarının Değerlendirilmesi" Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 58, Haziran 2025: 109-136.

RİYAZU'S-SALİHİN'DEKİ BİR MÜSLİM HADİSİ ÖZELİNDE TÜRKÇE HADİS TERCÜME VE ŞERHLERİNDEKİ ÇEVİRİ SORUNLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

ÖZ

Bir hadisin tercümesinin anlamı değiştirecek önemli bir maddi hata içermesi hadis araştırmalarında önemli bir sorunsal teşkil etmektedir. Bu makalede sabah namazını kılan bir kişinin ilâhî himaye altına girmesinden bahseden meşhur bir hadisin toplam otuz iki Türkçe hadis tercüme ve şerhindeki çevirileri mercek altına alınmıştır. Çalışmada ilgili hadisin manası şerhlerdeki izahlar, hadisin farklı rivayetlerindeki bilgiler, hadisin yer aldığı bâbların başlıkları ve hadisle ilgili diğer hadisler ışığında belirlenmiştir. Buna göre hadiste sabah namazını kılan bir kimseye zarar vermeme aslî, sabah namazını terk etmeme ise muhtemel ikinci bir mana olarak tespit edilmiştir. Ancak hadisin bazı çevirilerinde yüce Allah'ın bu himayeye mukabil bir karşılık istememesi gibi mezkûr anlamlardan tamamen uzak bir anlamın verildiği görülmüştür. Hadisin muhteva tenkidine müsait olduğu intibâhı uyandıran diğer bazı çeviri hatalarının yanında metne aslında olmayan ziyade yapma, tutarsız çeviriler ve en yaygın olarak müphem çeviriler saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Tercüme, Şerh, Çeviri Hataları, *Riyâzu's-sâlihîn*.

EVALUATION OF TRANSLATION PROBLEMS IN TURKISH HADİTH TRANSLATIONS AND COMMENTARIES BASED ON A MUSLİM HADİTH IN RİYÂḌ AL-ŞÂLİHİN

ABSTRACT

Situations such as a translation having a significant material error that will change the meaning constitute an important problem in hadith research. In this article, the Turkish translations of a famous hadith which mentions the divine protection of a person who performs the morning prayer has been put under scrutiny in a total of thirty-two Turkish hadith translation and commentary works. The meaning of the hadith was determined in the light of the explanations in the commentaries, the information in the different narrations of the hadith, the titles of the chapters in which the hadith is included and other hadiths related to the hadith in question. Accordingly, in the hadith, not harming a person performing the morning prayer has been identified as the primary meaning, and not abandoning the morning prayer has been identified as a possible secondary meaning. However, it has been seen that in some translations of the hadith, a meaning is given that is comp-

letely far from the aforementioned meaning, such as Allah Almighty not wanting a price in return for this protection.

Keywords: Hadith, Translation, Commentary, Translation Mistakes, Riyâd al-Şâlihîn.

GİRİŞ

Herhangi bir hadisi anlamamanın ve tenkit etmenin yolu ana dili Arapça olmayanlar için ilk olarak o hadisin çevirisinden geçmektedir. Ancak hadis çevirilerinde anlamın tamamen değişmesine sebep olan ve bazı durumlarda hadisin metninin muhteva tenkidine müsait bir hâl almasına yol açan bir takım maddi tercüme hataları hadis araştırmalarında önemli bir sorunsal olarak gözükmemektedir. Biz bu araştırmamızda *Sahih-i Müslim* ve *Sünen-i Tirmizî* gibi birincil kaynaklarda ve *Riyâzu's-sâlihîn* ve *Mişkâtü'l-Mesâbih* gibi derleme eserlerde bulunan ve bu sebeple oldukça yaygın olarak bilinen, sabah namazını kılan bir kimsenin durumuyla ilgili bir hadisin çevirisinde rastlanan önemli bazı çeviri sorunlarını otuz iki Türkçe hadis tercüme ve şerhi üzerinden inceleyecek ve yapılan tercümelerin sıhhatini, rastlanan çeviri hatalarının mahiyetini ve çözüm yollarını tespiti çalışacağız.

Ülkemizde hadis kitaplarının tercüme ve şerhi faaliyeti uzun zamandır sürmekte ve pek çok farklı hadis eseri Türkçe'ye çevrildiği gibi aynı eserin birden fazla çevirisi de yapılabilmektedir. Örneğin *Riyâzu's-sâlihîn* isimli eserin dilimizde yirmiyeye kadar çevirisinin olduğu görülmektedir.^[1] Ancak taşıdığı büyük öneme rağmen bu çevirilerin ilmi yönden ne derece başarılı olduğu konusunda maalesef yeterli seviyede araştırmaların yapıldığı söylenemez. Halbuki bu yoğun tercüme faaliyetinin ilmi bakımdan tetkiki gerektiği açıktır. Nitekim Türkçe Kur'an meallerindeki çeviri sorunları üzerinde çok ciddi bir yazın olduğu hâlde hadis çevirileri üzerine yapılmış olan çalışmalar yok denecek kadar azdır.

[1] Çalışmamızda bunlardan Öztürk, Tuna, Özkes, Burslan ve Erdem, Erul ve Özafşar, Uçar, Gülle, Şenaslan ve Kasadar, İnce, Kandemir gibi mütercimlerin çevirileri tetkik edilmiştir.

Hadislerde tercüme hataları konusunda bir takım araştırmalar^[2] yapıldığı gibi tek bir hadisin çevirisini konu alan çalışmalar^[3] da mevcuttur. Bozkurt, Coşkun, Erul, Çalgan, Kara gibi araştırmacılar belli sayıda hadisin çeviri hatalarını kısaca incelemişlerdir. Bu tür çalışmalar faydalı olmakla beraber bunlarda tek bir hadisin manasının tespiti için gelişmiş bir yöntem ortaya koyacak şekilde kapsamlı bir tahlil ortaya konmamıştır.

Uysal bir hadiste geçen “Akrâ-Halkâ” ifadesinin doğru manasını derinlikli bir şekilde incelemiştir. Bu amaçla bu deyim dil kaynaklarında, garibu’l-hadis eserlerinde ve hadis şerhlerindeki karşılığını araştırmıştır. Bizim çalışmamız da yaygın ve bilinen bir hadisin çevirisini konu almakta ve otuzun üzerinde tercüme mercer altına alarak Türkçe hadis çevirileri hakkında bir fikir sunmayı hedeflemektedir. Yine, bu amaçla Türkçe şerhlerdeki izahlar da kısaca değerlendirilecektir. Araştırmamızda hadisin doğru manasının tespiti için daha kapsamlı bir tahlil yapılmaya çalışılmıştır. Çalışmamızın hadis çeviri sorunları hakkında bahsi geçen sorunsalın tespit ve çözümüne bu açılardan katkı sunması umulmaktadır. İncelediğimiz hadisin Diyanet İşleri Başkanlığı gibi önemli bir kurumun yayını olan Riyazü’s-sâlihîn kitabındaki çevirisinin hadisin anlamını yansıtmaktan uzak oluşu çalışmamızın önemini artırmakta ve Türkçe çevirilerde rastlanabilen sorunların büyüklüğü ve ciddiyeti hakkında bir fikir vermektedir.

Çalışmada öncelikle sabah namazını kılan bir kişinin yüce Allah’ın himayesine gireceğinden bahseden hadisimizin^[4] tahriri yapılarak hadisin bağlamı hakkında farklı tariklerde bulunması muhtemel bilgileri araştıracağız. Ardından hadis şerhlerinde verilen izahları tetkik edeceğiz. Bu amaçla Kâdî İyâz (ö. 544/1149), İbnü’l-Cevzî (ö. 597/1201), Kurtubî (ö. 656/1258), Nevevî (ö. 676/1277), Beyzâvî (ö. 685/1286), Tîbî (ö. 743/1343), İbn Melek (ö. 821/1418’den sonra), Ali el-Kârî (ö. 1014/1605), Münâvî (ö. 1031/1622), Takî Osmânî’nin şerhleri gibi erken dö-

[2] Örneğin bk. Nebi Bozkurt, “Hadislerin Tercüme ve Yorumlarında Uyulması Gereken Kurallar”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11-12 (1993-1994), 211-281; Selçuk Coşkun, “Anlam Değişmelerinin Sebep Olduğu Anakronik Bakış ve Hadis Yorumlarındaki Yanıltıcılığı”, *EKEV Akademi Dergisi-Sosyal Bilimler* -12/35 (2008), 33-48; Erdinç Ahatlı, “Cumhuriyet Dönemi Türkçe Hadis Şerhlerine Dair Bazı Mülâhazalar -Ebû Dâvûd, İbn Mâce ve Dârimî Şerhleri Üzerine Bir Analiz-”, *Hadis Tetkikleri Dergisi* 6/2 (2008), 24; Bünyamin Erul, “Temel Hadis Kaynaklarının Çevirileri Üzerine Bir Kritik”, *Sünnetin Bireysel ve Toplumsal Değişimdeki Rolü -Sempozyum* (Konya, 11-12 Mayıs 2007), ed. Zekeriya Güler (Konya: Konya İlahiyat Derneği Yayınları, 2008), 212-237; Mehmet Ali Çalgan, “Hadislerin Tercüme ve Yorumunda Dikkat Edilmesi Gereken Esaslar ve Sık Rastlanan Hatalar”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/40 (Aralık 2019), 517-551; Emin Kara, *Türkçeye aktarılan hadislerin çeviri kuram ve stratejileri bağlamında değerlendirilmesi* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024).

[3] Örneğin bk. Şule Yüksel Uysal, “‘Akrâ-Halkâ’ Deyişi Özelinde Hz. Peygamberin Safiyye’ye Uğursuzluk Nisbetinin İmkânı Üzerine”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 24/1 (Haziran 2020), 321-344.

[4] Hadis Kütüb-i Sitte’de şu yerlerde geçmektedir: Müslim, “Mesâcid”, 262; Tirmizî, “Salât”, 51, “Fiten”, 6; İbn Mâce, “Fiten”, 6. Hadisin geniş tahriri birinci bölümde yapılacaktır.

nem ve muasır şerhlerden toplam otuz tane hadis şerhinden istifade edeceğiz. Yine, hadisin geçtiği kaynaklarda hangi bölüm ve bâblarda yer aldığını, hadisimizin anlamını belirleme amacıyla araştıracağız. Ayrıca, ilgili diğer bazı hadislerle de işaret ederek hadisimizi anlamlandırmaya çalışacağız. Bu adımların neticesinde hadisin manasıyla ilgili bir sonuca ulaşacak ve bu sonucu Türkçe hadis tercüme ve şerhlerindeki bilgilerle karşılaştıracız. Makalemiz dört bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır.

1. HADİSİN TAHRİCİ YOLUYLA MANASININ BELİRLENMESİ

Bir hadisin farklı tarikleri içerdikleri ziyade bilgilerle hadisin manasının doğru anlaşılmasına ve muhtemel manalardan hangisinin kastedildiğinin vuzuha kavuşturulmasına önemli katkı sağlayabilmektedir. Mesela bir hadisin bir sahabi tarafından nasıl bir bağlamda anlatıldığı ilgili hadiste kastedilen anlamın tespitini oldukça kolaylaştırabilmektedir. İşte bu sebeple makalede öncelikle incelediğimiz hadisin tahriri yapılarak farklı tariklerin lafızları mukayese edilecek ve bazı rivayetlerde geçen ilave bilgiler tespit edilecektir. Farklı tariklere işaret edilirken bu tariklerin Arapça lafızları kullanılacaktır.

İncelememize konu olan hadis Cündüb b. Abdullah, Abdullah b. Ömer, Ebu Hüreyre, Semure b. Cündeb, Enes b. Malik, Târik b. Eşyem, Ebû Bekir ve Ebû Bekre (ra) isimli sahabiler yoluyla nakledilmiştir. Aşağıda bu sahabilerden gelen rivayetler lafızları açısından incelenecek ve karşılaştırılacaktır. Çalışmamızın odaklandığı konu hadisin manasının tespiti olduğu için ilgili hadisin sened tenkidi yapılmayacaktır.

Cündüb b. Abdullah: Mezkur hadisin en fazla tariki Cündüb b. Abdullah isimli sahabiden gelmektedir. Anılan sahabiden gelen rivayetler Abdurrezzak,^[5] Ebû Dâvûd Tayâlisî,^[6] Ahmed b. Hanbel,^[7] Müslim,^[8] Tirmizî,^[9] İbn Hibbân,^[10] Ebû

[5] Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemâm, *el-Musannef*, thk. Habiburrahman Azami (Beyrût: el-Mektebetu'l-İslâmî, 1983), 10/26 (No. 18250).

[6] Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd et-Tayâlisî, *el-Müsned*, thk. Muhammed Türkî (Mısır: Dâru Hicr, 1999), 2/248 (No. 980).

[7] Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût vd. (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 31/103 (No. 18803).

[8] Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Muhammed Fuâd 'Abdülbâkî (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.), "Mesâcid", 262.

[9] Muhammed b. 'İsâ et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf (Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998), "Salât", 51 (No. 222).

[10] İbn Hibbân, *Sahihu İbn Hibbân bi tertibi İbn Balabân*, thk. Şuayb Arnaût (Beyrût: Müessesetü Risâle, 1414/1993), 5/36 (No. 1743).

Nuaym,^[11] Ebû Avâne,^[12] Ebû Ya‘lâ^[13] ve Taberânî^[14] gibi birçok muhaddisin eserlerinde yer almaktadır. Sahih-i Müslim’de ve Sünen-i Tirmizî’de geçen tariklerdeki metinler sırasıyla şunlardır:

مَنْ صَلَّى الصُّبْحَ فَهُوَ فِي ذِمَّةِ اللَّهِ، فَلَا يَطْلُبُكُمْ اللَّهُ مِنْ ذِمَّتِهِ بِشَيْءٍ قُبِذَ فِي نَارِ جَهَنَّمَ
مَنْ صَلَّى الصُّبْحَ فَهُوَ فِي ذِمَّةِ اللَّهِ فَلَا تُخْفَرُوا اللَّهَ فِي ذِمَّتِهِ

Diğer rivayetlerde bir takım basit lafız farkları görülmekte olup bu bilgiler hadisin manasının netleşmesi için yeterli değildir. Ancak, bu rivayetlerden Abdurrez-zak’ın Musannefi’nde, Taberânî’nin el-Mu‘cemü’l-kebir’inde ve Ebû Nuaym’ın Hilyetu’l-evliyâsı’nda geçenler daha geniş bir bağlamda nakledilmiş olup hadisin anlamının doğru belirlenebilmesi için bilhassa önem arz etmektedir. Abdurrez-zak’ın tahrir ettiği rivayet şudur:

لَا يَحُولُ بَيْنَ أَحَدِكُمْ وَبَيْنَ الْجَنَّةِ ، وَهُوَ يَرَى بَابَهَا مِنْ كَفِّ دَمِ امْرِئٍ مُسْلِمٍ ، أَهْرَاقَهُ بَعِيرٌ جَلَبَ ، أَلَا مَنْ صَلَّى صَلَاةَ الصُّبْحِ ، فَهُوَ فِي ذِمَّةِ اللَّهِ ، فَلَا يَطْلُبُكُمْ اللَّهُ مِنْ ذِمَّتِهِ بِشَيْءٍ

Burada geçen ilave cümlede kıyamette cennetin kapısını görebilecek kadar cennete girmeye iyice yaklaşmışken haksız yere dökülen bir avuç kanın cennete girilmesine engel olmaması hususunda güçlü bir uyarı yapılmaktadır. Bu uyarının ardından, sabah namazını kılan bir kişinin yüce Allah’ın himayesine gireceği hususuna dikkat çekilmektedir. Dolayısıyla bu iki cümlenin alakalı olduğu ve sabah namazını kılan bir insana yapılacak bir haksızlığın kıyamette, hadiste bahsedilen bir şekilde, bir cezaya sebep olacağı anlaşılmaktadır.

Abdullah b. Ömer’den gelen tarikler Ahmed b. Hanbel, Bezzâr ve Taberânî tarafından eserlerine alınmıştır.^[15] Bunlardan Taberânî’nin tariki hadisin sahabi ravisi tarafından söylenme sebebini içermesi yönüyle anlaşılmasına doğrudan katkı sağlamaktadır.

Bahsi geçen tarikte zalim olarak bilinen Emevî valisi Haccâc b. Yûsuf b. el-Hakem es-Sekafî’nin (ö. 95/714) Abdullah b. Ömer’in oğlu olan Sâlim’e bir

[11] Ahmed b. Abdillâh Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetu’l-evliyâ’* (Mısır: Matbaatu’s-Saade, 1974), 5/250.

[12] Ya‘kûb b. İshâk Ebû Avâne el-İsfârâinî, *el-Müsnedü’l-Muhrec alâ kitâbi Müslim b. Haccâc*, thk. Eymen b. Arif ed-Dımeşkî (Beyrût: Dâru’l-Ma‘rife, 1998), 1/356 (No. 1276, 1279).

[13] Ebû Ya‘lâ el-Mevsilî, *Müsnedü Ebî Ya‘lâ el-Mevsilî*, thk. Hüseyin Selim Esed (Dımeşk: Dâru’l-Me’mûn li’t-turâs, 1406/1986), 3/95 (No. 1526).

[14] Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-kebir*, thk. Hamdî b. ‘Abdülmeccid es-selefi (Kahire: Mektebü İbn Teymiyye, 1994), 6/158-160 (No. 1654, 1658, 1661); et-Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-evsat*, thk. Tarık b. İvaddullah -Abdulmuhsin b. İbrahim el-Huseynî (Kahire: Dâru’l-Harameyn, 1415/1995), 3/48 (No. 2433).

[15] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 10/137 (No. 5898); Nureddin Ali b. Ebî Bekr el-Heysemî, *Keşfu’l-estâr an zevâidi’l-Bezzâr*, thk. Habiburrahman Azami (Beyrût: Müessesetü’r-Risâle, 1979), 4/160 (No. 3342); Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-kebir*, 12/311-312 (No. 13210-13211).

kişiyi öldürmek için emir verdiği, ancak Sâlim'in o kişinin sabah namazını kılması sebebiyle onu öldürmeyip serbest bıraktığı hikaye edilmektedir. Sâlim, Haccâc'ın sorusu üzerine gerekçe olarak babası Abdullah b. Ömer'den "Kim sabah namazını kılsa o gün yüce Allah'ın himayesindedir." şeklinde bir hadis duyduğunu belirtmiş, Abdullah b. Ömer de oğlunun bu sözünü teyit etmiştir. Bu bilgiler hadisin doğru manasının sabah namazını kılan bir kişiye zarar vermekten kaçınmak olduğunu gayet açık bir şekilde göstermektedir.

Ebu Hüreyre'den gelen tarikler Tirmizî,^[16] Dârimî^[17] ve Ebû Ya'la^[18] tarafından tahrir edilmiştir. Ebû Ya'la'nın naklettiği rivayet şöyledir:

مَنْ صَلَّى الْغَدَاةَ فَهُوَ فِي ذِمَّةِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ فَلَا يَتَّبِعُكُمْ اللَّهُ مِنْ ذِمَّتِهِ، أَلَا وَمَنْ قَتَلَ مُعَاهِدًا لَهُ ذِمَّةُ اللَّهِ وَذِمَّةُ رَسُولِهِ، فَقَدْ خَفَرَ ذِمَّةَ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ لَا يَرْجِعُ رَيْحُ الْجَنَّةِ، وَإِنْ رَجَعَهَا لَتَوَجَدُ مِنْ مَسِيرَةِ سَبْعِينَ خَرِيفًا

Bu rivayetin ikinci yarısında Allah ve Rasulü'nün himayesine girmiş olan bir kişinin öldürülmesinin, yüce Allah'ın zimmetinin ihlal edilmesi anlamına geldiği ve böyle bir fiilin cezasının cennetin kokusunu alamamak olduğu ifade edilmiştir. Görüldüğü üzere bu kısım, Cenab-ı Hakk'ın zimmetinin ihlalinin, cana zarar vermek gibi bir eylemle ortaya çıkacağını açıkça belirtmekte ve bu yönüyle incelediğimiz hadiste kastedilen zimmetin ihlali eyleminin himaye altına girmiş bir kişiye zarar vermekle olacağını göstermektedir.

Semure b. Cündeb yoluyla gelen rivayetler ise İbn Mâce,^[19] Ahmed b. Hanbel^[20] ve Taberânî'nin^[21] kitaplarında bulunmaktadır.

Enes b. Malik aracılığıyla ulaşan rivayetler Bezzâr^[22] ve Ebû Ya'la^[23] tarafından tahrir edilmiş olup bazı lafız farkları içeren Ebû Ya'la'nın rivayeti şu şekildedir:

مَنْ صَلَّى الْغَدَاةَ فَأَصِيبَتْ ذِمَّتُهُ فَقَدْ اسْتَبِيحَ حِمَى اللَّهِ وَأَخْفَرَتْ ذِمَّتُهُ، وَأَنَا طَالِبٌ بِذِمَّتِهِ

Bu rivayette sabah namazını kılan bir kişiye zarar verilmesi halinde yüce Allah'ın korumasının çiğnenmiş ve ihlal edilmiş olacağı ve bu durumda Allah Rasulü'nün (sav) bu konunun takipçisi olacağı bildirilmektedir. Görüldüğü üzere

[16] Tirmizî, "Fiten", 6 (No. 2164).

[17] Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahman ed-Dârimî, *Müsnedü'd-Dârimî*, thk. Hüseyin Selim Esat ed-Dârânî (Riyad: Dâru'l-Muğnî, 1421/2000), 2/893 (No. 1466).

[18] Ebû Ya'la, *Müsned*, 11/335 (No. 6452).

[19] İbn Mâce, "Fiten", 6 (No. 3946).

[20] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 33/303 (No. 20113).

[21] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 7/220 (No. 6917).

[22] Heysemî, *Keşfu'l-estâr an zevâidi'l-Bezzâr*, 4/120 (No. 3343).

[23] Ebû Ya'la, *Müsned*, 7/151 (No. 4120).

burada sabah namazının terk edilmesinden ziyade bu namazı kılan bir kişiye zarar verilmesinin kastedildiği oldukça açıktır.

Tarık b. Eşyem isimli sahabi yoluyla gelen bir rivayet ise Taberânî tarafından aktarılmıştır.^[24]

Hız. Ebu Bekir'den gelen bir rivayet İbn Mâce'nin Süneni'nde^[25] yer almaktadır. Bu rivayette yüce Allah'ın himayesinde olan bir kişinin öldürülmesi suretiyle bu himayenin ihlal edilmesi konu edilmekte, böylece incelememize konu olan hadisin manasının doğru tespitine imkan sağlamaktadır.

مَنْ صَلَّى الصُّبْحَ فَهُوَ فِي ذِمَّةِ اللَّهِ، فَلَا تُخْفَرُوا اللَّهَ فِي عَهْدِهِ، فَمَنْ قَتَلَهُ طَائِفَةُ اللَّهِ حَتَّى يَكُونَهُ فِي النَّارِ عَلَى وَجْهِهِ

Ebu Bekre isimli sahabiden gelen bir rivayet ise Mecma'u'z-zevâ'id isimli eserde bulunmaktadır.^[26] Heysemî bu rivayetin Taberânî tarafından nakledildiği belirtse de işaret ettiği kaynakta söz konusu rivayeti tespit etmek mümkün olmamıştır. Bu rivayette sabah namazının cemaatle kılınması bahis mevzuudur.

Netice olarak, buraya kadar yer verilen rivayetlerde bulunan bir takım basit lafız farklılıkları önem arz etmemekle beraber hadisin bazı rivayetlerinde bulunan ilave cümleler ve diğer bazı rivayetlerde anlatılan kıssalar söz konusu hadiste kastedilen mananın sabah namazı kılan bir kişiye zarar verilmesi olduğunu açıkça göstermektedir.

2. HADİS ŞERHLERİNDE YAPILAN İZAHLAR

Bu bölümde konumuz olan hadisin manası hakkında şerhlerdeki malumata müracaat edilecektir. Hadisimiz Sahih-i Müslim, Riyâzu's-Sâlihîn, Mişkâtü'l-mesâbih gibi önemli kaynaklarda yer aldığı için adı geçen eserlerin şerhlerinde hadisimizin manası hakkında açıklamaları bulmak mümkündür. Bu amaçla toplam otuz tane hadis şerhinden istifade edilmiştir. Aşağıda bu şerhlerdeki izahlara ana hatlarıyla işaret edilecek, ardından daha iyi fikir verebilmesi için şerhlerde yer verilen manalar bir tabloda özetlenecektir. Şerhler kendi içinde, hadise verdikleri manaya göre tasnif edilecektir.

2.1. Sadece “Sabah Namazı Kılana Zarar Vermeme” Anlamına Değinen Şerhler

Hadisin tek manası olarak sabah namazını kılarak Cenab-ı Hakk'ın himayesine girmiş olan bir kişiye rahatsızlık vermemeye yönelik bir uyarı mahiyetinde olduğu

[24] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 8/318 (No. 8188).

[25] İbn Mâce, “Fiten”, 6 (No. 3945).

[26] Ebü'l-Hasen Nürüddin el-Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*, thk. Hüsameddin Kudsî (Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1994), 1/296 (No. 1646).

görüşünü dile getiren toplam on altı şârihin verdiği bilgilere aşağıda kısaca işaret edilecektir.

İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) hadisimizin ardından yaptığı izahda kimsenin sabah namazı kılan birine zulüm yaparak eziyet etmemesi gerektiğini, zulmeden kişiyi yüce Allah'ın cezalandıracağını bildirmiştir.^[27]

Kurtubî (ö. 656/1258) sabah namazı kılan bir kişi ilahi himayeye girdiği için böyle bir kişiye kimsenin rahatsızlık vermemesi ve eziyet etmemesi gerektiğini, eziyet eden kişiye Cenab-ı Hakk'ın hesap soracağını ve böyle bir kişinin bu durumda kaçacak bir yer bulamayacağını ifade etmiştir. Kurtubi ayrıca hadisin, namaz kılanlara ilişkinlere yönelik şiddetli bir tehdit içerdiğini kaydetmiştir.^[28]

Nevevî (ö. 676/1277), söz konusu hadisi zikrettikten sonra “yani, sabah namazı kılan bir kimseye zulmedilmez.” diyerek hadisi şerh etmiştir.^[29]

Müzhirüddin ez-Zeydanî (ö. 727) sabah namazını kılan birine hoşlanmadığı bir muamele yapmanın yüce Allah tarafından cezalandırılacağını ifade etmiştir. Ayrıca hadiste sabah namazının bilhassa belirtilmesinin sebebini uykudan namaz için uyanmanın ancak sağlam bir iman ve ihlas sebebiyle olacağı şeklinde açıklamış, dolayısıyla Cenab-ı Hakk'ın böyle bir insanı diğer insanların eziyetinden korumasıyla şereflendirilmeyi hak ettiğini belirtmiştir.^[30]

Münâvî (ö. 1031/1622) hadisin tek manası olarak sabah namazını kılan bir kişiye eziyet vermekten sakındırmaya işaret etmiştir. Münâvî ayrıca İbnü'l-Arabî (ö. 543/1148), Beyzâvî (ö. 685/1286) ve Tîbî'nin (ö. 743/1343) görüşlerini de isimlerini zikrederek alıntılanmıştır. Buna göre İbnü'l-Arabî sabah namazını kılan rahatsızlık vermenin hadise göre imkansız değil, bilakis mümkün olduğunu ancak yüce Allah'ın bunu cezalandıracağını kaydetmiştir. Beyzâvî ve Tîbî'nin görüşleri bir sonraki alt başlıkta müstakil olarak yer almaktadır. Münâvî, hadiste ikinci bir muhtemel mana olduğunu değerlendiren Beyzâvî'nin görüşünü iktibas etmekle beraber, belirttiğimiz üzere, kendi görüşü olarak tek bir manaya dikkat çekmiştir.^[31]

[27] Ebu'l-Ferec Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, *Keşfu'l-müşkil min hadîsi Sahîhayn*, thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb (Riyad: Dâru'l-Vatan, 1418/1997), 2/49.

[28] Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ömer Kurtubî, *el-Müfhim limâ üşkile min telhîsi kitâbi Müslim*, thk. Muhyiddin Dîb Müstû vd. (Beyrût: Dâru İbn Kesîr -Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1996/1417), 2/282.

[29] Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Hulâsatü'l-ahkâm fî mühimmâtî's-sünen ve kavâ'idü'l-İslâm*, thk. Hüseyin İsmâil el-Cemel (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1418/1997), 1/249.

[30] Hüseyin b. Mahmud Müzhirüddin ez-Zeydanî el-Müzhirî, *el-Mefâtîh fî şerhi'l-Mesâbih*, thk. Nureddin Talib (Dimaşk: Daru'n-Nevadir, 2012), 2/35.

[31] Zeynüddin Muhammed Abdür-raûf Münâvî, *Feyzü'l-kadîr şerhu'l-Câmi'i's-sagîr* (Mısır: Dâru'l-Akide, 1432/2011), 2/785-787.

Abdülhak b. Seyfiddîn ed-Dihlevî (ö. 1052/1642) hadisin manasının sabah namazını kılan bir kimseye ufak da olsa herhangi bir şekilde rahatsızlık vermenin yasaklanması olduğunu kaydetmiştir.^[32]

Sindî (ö. 1138/1726) sabah namazını kılan kişinin imanı sebebiyle can, mal ve onur bakımından güvence altında olduğunu, dolayısıyla bu güvenceye halel getirilmemesi gerektiğini belirtmiştir.^[33] Diğer bir yerde de böyle bir kişiye can ve malı hususunda zarar verilmemesinin vacib kılındığını ifade etmiştir.^[34]

Mubârekfûrî (ö. 1353) hadisin tek manası olarak sabah namazını kılan bir kişiye eziyet etmemeye işaret etmiştir. Ayrıca Ali el-Kârî'nin (ö. 1014/1605) söz konusu hadise dair, bir sonraki alt başlıkta paylaşacağımız, izahını alıntılanmıştır.^[35]

Fazlullah Şebbîr Ahmed el-Osmânî (ö. 1369), Ali el-Kârî'nin ve Tîbî'nin açıklamalarına da yer vermekle beraber kendi görüşü olarak hadiste tek bir manaya işaret etmiş ve bu manayı sabah namazı kılan bir kimseye az da olsa herhangi bir şekilde kötülük yapılmaması gerektiği olarak belirtmiştir.^[36]

Faysal b. Abdulaziz en-Necdî (ö. 1376), hadisten çıkarılan ders olarak namaz kılanlara kötülük edenlere ağır bir tehditin yapıldığını belirtmiş^[37] ve “Hak etmedikleri halde mümin erkek ve mümin kadınları incitenler apaçık bir bühân ve günah yüklenmiş olmaktadırlar.”^[38] ayet-i kerimesine yer vermiştir.^[39]

Muhammed b. Sâlih el-Useymîn (ö. 1421) sabah namazını kılan bir insanın sanki yüce Allah ile hiçbir kimse kendisine kötülük yapmayacağı konusunda sözleşmiş durumda olduğunu belirtmiş ve bu hadisin İslâm'ını sabah namazını kılarak ispatlamış olan müslümanlara saygı göstermenin gerekliliğini ve böyle kimselerin haklarına kimsenin tecavüz edemeyeceğini gösterdiğini kaydetmiştir.^[40]

[32] Ebû'l-Mecd Abdülhak b. Seyfiddîn b. Sa'dillâh ed-Dihlevî, *Lema'atü'l-tenkih fi şerhi Mişkâtî'l-Mesâbih*, thk. Takiyyuddin Nedvi (Dimaşk: Daru'n-Nevadir, 2014), 2/384.

[33] Muhammed b. 'Abdilhâdî Sindî, *Hâşiyetu's-Sindî ala Süneni Tirmizi* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2021), 3/176.

[34] Sindî, *Hâşiyetu's-Sindî ala Suneni Tirmizi*, 1/236.

[35] Muhammed Abdurrahman b. Abdurrahman Mubârekfûrî, *Tuḥfetu'l-Ahvezi bi şerhi Câmi'it-Tirmizî*, thk. Adil Ahmed Abdulmevcud (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, ts.), 6/383.

[36] Fazlullah Şebbîr Ahmed ed-Diyûbendî el-Osmânî, *Fethu'l-mülhim fi şerhi Sahîhi Müslim* (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 2006), 3/537-8.

[37] Faysal b. Abdulaziz Necdî, *Tatrîzu Riyâzi's-sâlihîn* (Riyâd: Dâru'l-Âsime, 2002), 176, 264 ve 612.

[38] el-Ahzâb 33/58.

[39] Necdî, *Tatrîzu Riyâzi's-sâlihîn*, 612.

[40] Muhammed b. Sâlih el-Useymîn, *Şerhu Riyâzi's-sâlihîn* (Riyâd: Dâru'l-Vatan, 1426), 2/565.

Abdulaziz b. Abdullah er-Râcihi, hadiste geçen “yüce Allah’ın zimmetindedir” ifadesini “yani, Allah’ın güvencesindedir, dolayısıyla ancak haklı bir sebep yüzünden eziyet edilebilir.” şeklinde açıklamıştır.^[41]

Selîm b. İd el-Hilâlî, bahis mevzu hadisimizin izahı sadedinde sabah namazı kılmanın diğer namazları kılmayı da gerektireceğini ve hadiste böyle bir kişiye kötülük yapmaya karşı kuvvetli bir sakındırmanın söz konusu olduğunu belirtmiştir. Ayrıca bu şekilde bir kötülüğün büyük bir ceza gerektireceğini ve bir dostuna düşmanlık yapana yüce Allah’ın harb ilan edeceğini kaydetmiştir.^[42]

Son olarak Muhammed Ali Sâbûnî (ö. 2021) incelediğimiz hadisten çıkarılan dersler arasında “evinde veya mescidde sabah namazını kılan bir kimseye eziyet vermenin haram kılınması” ve “bir müslümana düşmanlık yapmanın ağır bir iş olduğu, zira bu durumda yüce Allah’ın mümin kulunu eziyetlerden koruyacağına dair sözünün ihlalinin söz konusu olduğu” hususlarına dikkat çekmiştir.^[43]

Görüldüğü üzere gerek erken dönemde gerekse günümüzde pek çok şarih söz konusu hadisin izahında tek mana olarak sabah namazını kılan bir kişiye zarar vermekten sakındırmaya işaret etmişlerdir. Bu durum hadisimizin anlamlandırılmasında önemli bir veri olarak dikkate alınmalıdır.

2.2. Diğer Bir Muhtemel Manaya İşaretle Beraber “Sabah Namazı Kılana Zarar Vermeme” Anlamının Vurgulandığı Şerhler

İncelediğimiz şerhlerin sekiz tanesinde hadisimizin asıl manası olarak sabah namazı kılan bir kişiyi incitmekten sakındırma ifade edilmekle beraber muhtemel ikinci bir anlam olarak sabah namazını terk etmekten sakındırmaya da değinilmiştir. Bu şerhlerdeki izahlara bakıldığında mezkûr ilk mananın kuvvetli ve tercih edilen mana olduğu, ikinci mananın ise daha zayıf görüldüğü anlaşılmaktadır.^[44] Aşağıda bu şerhlerdeki açıklamalardan kısaca bahsedilecektir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla muhtemel ikinci bir anlama işaret eden ilk şarih Beyzâvî olmuştur. O, sabah namazının meşakkati sebebiyle ihlasın alameti olduğunu ve hadisin manasının sabah namazını kılarak yüce Allah’ın himayesine gir-

[41] Abdulaziz b. Abdullah er-Râcihi, *Tevfikü'r-Rabbi'l-Mun'im bi şerhi Sahîhi'l-İmam Müslim* (Riyad: Merkez Abdulaziz b. Abdullah er-Râcihi, 1439), 2/346.

[42] Ebû Usâme Selîm b. İd el-Hilâlî, *Behcetü'n-nâzirîn şerhu Riyâzi's-sâlihîn* (Demmâm: Dâru İbni'l-Cevzi, 1415/1994), 1/323.

[43] Muhammed Ali Sâbûnî, *Fethu'l-İlâhi'l-Mun'im fi şerhi Sahîhi'l-Müslim* (Ankara: Kalkan Matbaası, ts.), 1/516.

[44] Bu husus çevirilerin değerlendirilmesinde dikkate alınmaktadır. Hadisin her iki manasının dışına çıkmak bir sorun iken kuvvetli ve tercih edilen mana varken buna işaret etmeyip sadece zayıf görülen ikincil anlamı vermek de bir başka sorundur.

miş olan birine kötülük yapmanın yasaklanması olduğunu belirtmiştir. Daha sonra hadiste geçen zimmet ile güvenceyi gerektiren sabah namazının murad edilmiş olmasının da muhtemel olduğunu, bu durumda ise mananın sabah namazının terk edilmemesi ve bu sebeple yüce Allah ile kul arasındaki sözleşmenin bozulmaması olacağına değinmiştir.^[45]

Tibî hadisten muradın sabah namazını kılan bir kişiye az da olsa rahatsızlık verilmemesi olduğunu kaydetmiştir. Ayrıca hadiste mübalağalı bir anlatım olduğunu hadisin söz diziminden ve kullanılan ifadelerden hareketle belirtmiştir. Daha sonra (وقيل يحتمل أن يكون المراد) diyerek diğer bir muhtemel mananın da dile getirildiğini ifade etmiş ve sabah namazının terk edilmemesi gerektiğine işaret etmiştir. Burada Tibî “ve kile” kelimesinden sonra yukarıda Beyzâvî’den alıntıladığımız ifadeyi aynen tekrar etmiştir.^[46]

İbn Melek (ö. 821/1418’den sonra) sabah namazını kılanın ihlasın bir belirtisi olduğunu ve dünya ve ahirette yüce Allah’ın güvencesini temin ettiğini belirtmiştir. İbn Melek hadisin ilk cümlesinde yer alan مِنْ ذِمَّتِهِ şeklinde anlaşılması gerektiğini bildirmiştir. Bu nokta önemlidir zira bazı çevirilerde yüce Allah’ın, himayesine mukabil bir bedel talep etmediği gibi bir anlam verildiği görülmektedir. Ayrıca hadiste “yüce Allah sizi hesaba çekmesin” denilirken “yüce Allah’ın sizi hesaba çekeceği bir şey yapmayın” anlamının kastedildiğini vurgulamış ve bunun sabah namazını kılan bir insana rahatsızlık vermek olduğunu kaydetmiştir. İbn Melek izahının sonunda hadisin ikinci bir anlamının sabah namazını zayi etmemek olduğunu da ilave etmiştir.^[47]

Hasan b. Ali Feyyûmî (ö. 870), hadisin asıl manası olarak sabah namazını kılanı eziyet veya zarar verilmemesi gerektiğine dikkat çekmiş, bununla birlikte izahının sonunda وَيَحْتَمِلُ أَنْ يَكُونَ الْمُرَادُ diyerek Beyzâvî’nin sabah namazını terk etmemeye dair hadisin muhtemel ikinci anlamı hakkındaki sözünü tekrarlamıştır.^[48] Feyyûmî diğer bir yerde de “hadisin manası şudur” demiş ve İslam’ın şiarını gösteren bir kimsenin yüce Allah’ın himayesine gireceğini ve bir müslümanın dokunulmaz haklarına sahip olacağını, bu kişinin bu haklarının çiğnenemeyeceğini kaydetmiştir.^[49]

[45] Nâsirüddin Abdullâh b. Ömer el-Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr Şerhu Mesâbihi's-sünne*, thk. Nureddin Talib (Kuveyt: Vezâretu'l-Evkâf, 2012), 1/243.

[46] Ebû Muhammed Şerefüddîn Hüseyin b. Abdillâh et-Tibî, *el-Kâşif 'an hakâ'iki's-sünen*, thk. Abdülhamîd Hindâvî (Riyâd: Mektebetu Mustafa el-Bâz, 1417/1997), 3/896.

[47] Muhammed b. İzzeddin İbn Melek, *Şerhu Mesâbihi's-sünne*, thk. Nureddin Talib (Kuveyt: Vezâretu'l-Evkâf, 2012), 1/386.

[48] Hasan b. Ali Feyyûmî, *Fethu'l-karîbi'l-mucîb ale't-Tergîbi ve't-Terhîb*, thk. Muhammed İshak Muhammed (Riyâd: Mektebetu Dâri's-Selâm, 2018), 3/453, 455.

[49] Feyyûmî, *Fethu'l-karîbi'l-mucîb ale't-Tergîbi ve't-Terhîb*, 3/459.

Ali el-Kârî hadisin izahını önceki şerhlerden tekrarlarla yapmış, hadisin lafzının kelimelerine yaptığı açıklamalarda her iki manaya da değinmiş, ardından “hadisin manası şudur” diyerek sabah namazı kılan bir kimseye çok az dahi olsa zarar verilmemesi gerektiğini, aksi halde Cenab-ı Hakk’ın zarar veren kişiyi cezalandıracağını ifade etmiştir.^[50]

İbn Allân (ö. 1057/1647) sabah namazı vaktinin insanların işlerine gitme ve bu sebeple birbirlerinden güvende olmaya ihtiyaç duydukları bir vakit olduğuna dikkat çekmiştir. Daha sonra *وقيل يحتمل أن المراد* diyerek Beyzâvî’nin ileri sürmüş olduğu, hadisin ikinci bir muhtemel anlamına dair sözünü tekrarlamıştır. İbn Allân, Tîbî ve İbn Hacer el-Heytemî’nin (ö. 974/1567) hadise dair açıklamalarını da aktarmıştır. Buna göre İbn Hacer el-Heytemî, sabah namazını kılanların diğer vakit namazlarını da kılacağını ve hadiste böyle kimselere kötülük yapanlara karşı son derece etkili bir sakındırmanın söz konusu edildiğini belirtmiştir.^[51]

Muasır muhaddislerden Muhammed Emin el-Hereri, Kurtubî’den alıntılar yapmış, ayrıca hadisin iki manasına da değinmiştir.^[52] Yine muasır muhaddislerden olan Muhammed b. Ali İtyûbî, “Tîbî’den, yukarıda bahsi geçen, uzun bir nakilde bulunmuştur. İtyûbî hadisten çıkan dersleri maddeler halinde yazmış olup bu maddelerde sadece sabah namazını kılan kişilere zarar vermemeye yönelik ifadeler kullanmış, sabah namazının terki hakkında herhangi bir açıklama paylaşmamıştır. Bu kısımda Sahih-i Buhari’de geçen ve Cenab-ı Hakk’ın sevdiği kuluna düşmanlık edenlere savaş ilan ettiğine dair bir hadise^[53] de yer vermiştir.^[54] Dolayısıyla, şarihin söz konusu hadisimizle alakalı olarak sabah namazını kılanlara rahatsızlık vermeme fikrini benimsediği anlaşılmaktadır.

2.3. Herhangi Bir İzah Sunmayan Veya Müphem Bir Açıklama Yapan Şerhler

Sahih-i Müslim’in ilk şerhi sayılan Ma‘zerî’nin (ö. 536/1141) *el-Mu‘lim bi fevâidi Müslim* isimli eserinde^[55] incelememize konu olan hadis hakkında herhangi bir bilgiye rastlamak mümkün olmamıştır. Nevevi de Müslim şerhinde sadece zimmet kelimesinin güvence ve eman anlamlarına geldiğini belirtmiş, hadisin ifa-

[50] Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-Mefâtiḥ şerhu Mişkâtî'l-Mesâbih* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1422/2002), 2/541-542.

[51] İbn Allân, *Delîlû'l-fâlihîn li-turûkî Riyâzî's-sâlihîn* (Beyrut: Dâru'l-Marife, 2004), 3/17-18.

[52] Muhammed Emin b. Abdillâh el-Hereri, *el-Kevkebû'l-vehhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. el-Haccâc* (Beyrût: Dâru Tavkî'n-Necât, 2009), 9/107.

[53] Buhârî, “Rikak”, 38.

[54] Muhammed b. Ali İtyûbî, *el-Bahrû'l-muhîtu's-seccâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. el-Haccâc* (Riyâd: Dâru İbni'l-Cevzi, 1426-1433), 14/268.

[55] Ebû Abdullâh Muhammed b. Ali Ma‘zerî, *el-Mu‘lim bi fevâidi Müslim*, thk. Muhammed Şâzelî Neyfer (Cezaire: el-Müessesetü'l-Vataniyye li'l-Kitab, 1988).

de ettiği mana hususunda başka bir açıklama sunmamıştır.^[56] İlk alt başlıkta geçtiği üzere, o başka bir eserinde hadisin tek manası olarak sabah namazını kılanlara rahatsızlık verilmemesi gerektiğine işaret etmiştir.

Kâdî İyâz (ö. 544/1150) ve Suyûtî (ö. 911/1505), Nevevî'nin zimmet kelimesinin anlamına dair yukarıda paylaşılan kısa açıklamasının aynısını sunmuşlardır.^[57] Ahmed b. Hanbel'in Müsned'ini şerh eden muasır muhaddislerden Sâatî de bazı kelimeleri açıklasa da hadisin genel manası hakkında herhangi bir izah sunmamıştır.^[58]

Safiyyurrahmân Mübârekfûrî (ö. 1427/2006), sadece zimmet kelimesini açıklamış ve yüce Allah'ın zimmetinin ihlal edilmemesi gerektiğini ifade etmiş olmakla beraber bu ihlalin ne şekilde gerçekleşeceği hususunu izah etmemiştir.^[59] Dolayısıyla hadisten somut olarak nasıl bir anlamın çıkarılması gerektiği hususunu kapalı bırakmıştır.

2.4. Sadece “Sabah Namazını Terk Etmeme” Anlamına Yer Veren Şerhler

Muasır hadisçilerden Musa Şahin Laşin (ö. 1430/2008), tek mana olarak sabah namazının muhafaza edilmesi gerektiğini, aksi takdirde yüce Allah'ın bu konuda hesap soracağını ifade etmiştir.^[60]

Buraya kadar paylaşılan bilgileri aşağıdaki gibi bir tabloda özetlemek konumuz hakkında bir fikir sahibi olmak için faydalı olacaktır. Buna göre, görüldüğü üzere, otuz şârihten yirmi dört tanesi sabah namazını kılan bir kişiye zarar verilmemesi gerektiği anlamını incelediğimiz hadisin ya tek (on altı tanesi) ya da tercih edilen, öncelikli manası (sekiz tanesi) olarak değerlendirmişlerdir. Geriye kalan şârihlerden beş tanesi hadisin manası hakkında herhangi bir izah yapmamışlardır. Sadece Laşin hadisin tek manası olarak sabah namazını terk etmemeye işaret etmiştir. Dolayısıyla, hadisin anlamı hakkında bir görüş ileri sürmeyen beş şârihi bir kenarda tutarsak geri kalan yirmi beş şârihten yirmi dördü hadisin asıl manası olarak sabah namazını kılan bir insana zarar vermemeyi belirtmişlerdir.

[56] Yahya b. Şeref en-Nevevî, *el-Minhâc şerhu Sahîhi Muslim b. el-Haccâc* (Beyrut: Dâru İhyâ't-Türâsî'l-'Arabî, 1392), 5/172.

[57] Ebu'l-Fadl Kâdî İyâz el-Yahsûbî, *İkmâlu'l-Mu'lim bi-fevâidi Sahîhi Muslim*, thk. Yahya İsmail (Mısır: Dâru'l-Vefa, 1419), 2/630; Celalüddin Abdurrahman b. Ebu Bekr Suyûtî, *ed-Dibâc alâ Sahîhi Muslim b. Haccâc*, thk. Ebû İshâk el-Huveynî el-Eserî (Suudî Arabistan: Dâru İbn Affân, 1996), 297.

[58] Ahmed b. Abdurrahman b. Muhammed Sâatî, *el-Fethur-rabbânî mea şerhihi Bulûğu'l-emânî* (Beyrut: Dâru İhyâ't-Turâsî'l-'Arabî, ts.), 2/281-282.

[59] Safiyyurrahmân Mübârekfûrî, *Minnetü'l-mun'im fî şerhi Sahîhi Muslim* (Riyad: Dâru's-Selâm, 1420/1999), 1/413.

[60] Musa Şahin Laşin, *Fethu'l-mun'im şerhu Sahîhi Muslim* (Kahire: Dâru's-Şurûk, 1422/2002), 3/374.

Görüldüğü üzere, hadisin birincil anlamı üzerinde şârihlerin neredeyse tamamına yakınının ittifakı söz konusudur.

Tablo 1. Şerhlerdeki Bilgilerin Sunumu

Manalar	Şârihlerin İsimleri	Sayı
Sadece “sabah namazı kılana zarar vermeme” anlamına değinen şârihler	Nevevî, Kurtubî, Sindî, İbnu'l-Cevzî, Münâvî, Dihlevî, Muzhirî, Mubârekfûrî, Osmânî, Sâbûnî, Râcihi, Useymî, Necdî, Hilâlî, İbn Hacer el-Heytemî, İbnü'l-Arabî	16
Diğer bir muhtemel manaya işaretle beraber “sabah namazı kılana zarar vermeme” anlamının vurgulandığı şârihler	Beyzâvî, Tîbî, İbn Melek, Feyyûmî, Ali el-Kârî, İbn Allân, Hererî, İtyûbî	8
Herhangi bir izah sunmayan veya müphem bir açıklama yapan şârihler	Ma'zerî, Kâdî İyâz, Suyûtî, Sâatî, Safiyyurrahmân Mubârekfûrî	5
Sadece “sabah namazını terk etmeme” anlamına yer veren şârihler	Musa Şahin Laşin	1

3. BÂB BAŞLIKLARI VE İLGİLİ HADİSLER İŞİĞİNDA HADİSİN MANASININ DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1. Bâb Başlıklarının İncelenmesi

Muhaddisler kitaplarını tasnif ederken benzer anlamlı hadisleri tek bir bâb altında toplamış ve bu bâbları uygun bir isimle başlıklandırmışlardır.^[61] Bir hadisin anlamını belirlemede bu bâb isimleri ve aynı bâbda olan diğer hadisler oldukça faydalı olabilmektedir. Zira bu bâb başlıkları, o kitabın musannifinin söz konusu hadise yüklediği mananın bir yansımasıdır. Aynı şekilde, bir hadisin bir hadis kitabının hangi bölümünde yer aldığı da önemlidir. İşte bu gayeyle, incelediğimiz hadisi kitabına alan muhaddislerin bu hadise hangi bâb başlığı altında ve hangi bölümde yer verdiğini bu bölümde inceleyeceğiz. Aşağıdaki tabloda bu veriler özlü bir şekilde sunulmuştur. Tablonun ardından bu verilerin bir değerlendirmesi yapılacaktır.

[61] Tabloda Müslim'in Sahih'inde yer alan bâb başlıklarını Nevevî'nin verdiği düşünülmektedir. Doğayısıyla bu bâb başlıkları onun hadisi nasıl anlamlandırdığını yansıtmaktadır.

Tablo 2. Bâb Başlıkları

	Cilt/ sayfa/ bab no	Kitab (bölüm) ismi	Bab ismi
Müslim		Mesâcid	فَضْلُ صَلَاةِ الْعِشَاءِ وَالصُّبْحِ فِي جَمَاعَةٍ
Tirmizî		Salât	مَا جَاءَ فِي فَضْلِ الْعِشَاءِ وَالْفَجْرِ فِي جَمَاعَةٍ
Tirmizî		Fiten	مَا جَاءَ مَنْ صَلَّى الصُّبْحَ فَهُوَ فِي ذِمَّةِ اللَّهِ
Riyâzu's-sâlihîn	27		تعظيم حرمت المسلمين وبيان حقوقهم والشفقة عليهم ورحمتهم
Riyâzu's-sâlihîn	48		التحذير من إيذاء الصالحين والضعفة والمساكين
Riyâzu's-sâlihîn	188	Fedâil	فضل صلاة الصبح والعصر
İbn Mâce		Fiten	الْمُسْلِمُونَ فِي ذِمَّةِ اللَّهِ
Darimî	2/893	Salât	فَضْلُ صَلَاةِ الْغَدَاةِ وَصَلَاةِ الْعَصْرِ
Câmiu'l-Usûl	9/397	Fedâil	في فضل صلواتٍ مخصوصة
Bezzâr Zevâid	4/160	Fiten	بَابُ النَّهْيِ عَنْ قَتْلِ الْمُصَلِّينَ ve بَابُ مَا يُحَرِّمُ دَمَ الْعَبْدِ arasında başlıksız bir bab
Metâlibu'l-Âliye	9/25		تَحْرِيمُ دَمِ الْمُسْلِمِ وَلَا سَيِّمًا إِذَا صَلَّى
Mecmau'z-Zevâid	1/296	Salât	فَضْلُ الصَّلَاةِ وَحَقْنُهَا لِلدَّمِ
Nuaym b. Hammâd Fiten	1/139		الْعَصْفَةُ مِنَ الْفَتَنِ، وَمَا يُسْتَحَبُّ فِيهَا مِنَ الْكَفِّ وَالْإِمْسَاكِ عَنِ الْقِتَالِ، وَالْعَزْلَةُ فِيهَا، وَمَا يُكْرَهُ مِنَ الْإِسْتِشْرَافِ لَهَا

Hadisimiz Riyâzu's-sâlihîn'de 232, 389 ve 1049 numaralı hadis olarak üç farklı bâbda yer almaktadır. Yukarıdaki tabloda Arapçaları verilen bu üç bâbın başlığı hadisimizin anlamını belirlemede oldukça önemli ve faydalıdır: “Müslümanların Dokunulmaz Haklarına Saygı Göstermek, Onların Bu Haklarının Açıklanması ve Onlara Karşı Şefkatli ve Merhametli Olmak”, “Salih Kimselere, Zayıflara ve Yok-

sullara Eziyetten Sakındırma”, “*Sabah ve İkinci Namazlarının Fazileti*”. Görüldüğü üzere, ikinci bâb başlığı (“*Salih Kimselere, Zayıflara ve Yoksullara Eziyetten Sakındırma*”) incelediğimiz hadisin manasını doğrudan yansıtmaktadır. Birinci bâb başlığı da yine açık bir şekilde hadisimizin anlamıyla yakından alakalı gözükmektedir. Zira hadiste sabah namazını kılan müminlerin dokunulmaz haklarına saygı gösterilmesi ve bu hakların ihlal edilmemesi istenmektedir.

“*Sabah ve İkinci Namazlarının Fazileti*” şeklindeki üçüncü bâb başlığı da dolaylı olarak hadisimizin aslî manasıyla ilgilidir. Şöyle ki sabah namazı, faziletinden ötürü, bu namazı kılan kişiye ilâhî güvenceyi temin etmektedir. Eğer incelediğimiz hadisin ikinci manası (sabah namazını terk etmeme) hadiste murad edilmiş olsaydı, bâb başlığının “*Sabah ve İkinci Namazlarının Fazileti*” yerine “*Sabah ve İkinci Namazlarının Vücûbu (Gerekliliği)*” olması kanaatimizce daha münasip olurdu. Zira ikinci anlamı doğru kabul edersek hadiste sabah namazını kılmayı terk edenlere ağır bir yaptırım söz konusu edilmektedir. Bu ağır yaptırımın zikredilmesi, bâb başlığının sabah namazının fazileti yerine gerekliliği şeklinde olmasını daha uygun hâle getirir.

Riyâzu's-sâlihîn'de bu bâblarda zikredilen bazı âyet-i kerimelere ve diğer hadislerle bakmak da yine hadisimizin manasının belirlenmesinde faydalı olacaktır. Mesela, “*Müslümanların Dokunulmaz Haklarına Saygı Göstermek*” başlıklı bâbda yer alan bazı âyet ve hadisler şunlardır:^[62]

“*Kim bir cana kıymamış, ya da yeryüzünde bozgunculuk yapmamış olan bir canı öldürürse, sanki bütün insanları öldürmüş gibidir.*”^[63]

“*Müslüman, müslümanın kardeşidir. Ona zulmetmez, haksızlık yapmaz, onu düşmana teslim etmez.*”^[64]

Görüldüğü üzere, bu âyet ve hadis müslümanların birbirlerinin haklarına saygı göstermelerine, herhangi bir hak ihlalden kaçınmalarına ve böyle bir hak ihlalinin ağır sorumluluğuna işaret etmekte olup bu ortak mana hadisimizin aslî manasıyla doğrudan alakalıdır. Aynı şekilde, “*Salih Kimselere, Zayıflara ve Yoksullara Eziyetten Sakındırma*” başlıklı bâbdaki şu âyet ve hadisler de bu manayı güçlü bir şekilde teyit etmektedir:^[65]

[62] Bu âyet ve hadislerin tercümesi Muhyiddin b. Şeref Nevevî, *Riyâzu's-Sâlihîn*, çev. Yaşar Kandemir vd. (İstanbul: Erkam Yayınları, 2017), 2/176-194'den alınmıştır.

[63] el-Mâide sûresi 5/32.

[64] Buhârî, “Mezâlim”, 3; Müslim, “Birr”, 58.

[65] Bu âyet ve hadislerin tercümesi Nevevî, *Riyâzu's-Sâlihîn*, çev. Yaşar Kandemir vd., 3/8-15'den alınmıştır.

“Mümin erkeklere ve mümin kadınlara, yapmadıkları bir işten dolayı haksız yere eziyet edenler, şüphesiz büyük bir iftirâ etmiş ve açık bir günah yüklenmiş olurlar.”^[66]

“Her kim bir dostuma düşmanlık ederse, ben ona karşı harb ilân ederim.”^[67]

Yukarıdaki tabloda hadisimizin bazı hadis kitaplarının fiten bölümlerinde veya “Müslümanın Bilhassa Namaz Kılırsa Kanının Haram Oluşu”, “Namazın Fazileti ve Namaz Kılanın Kanını Dokunulmaz Yapması” ve “Fitnelerden Korunma, Böyle Zamanlarda Savaşmaktan Geri Durmanın Uygun Olması” gibi bâb başlıkları altında yer aldığı görülmektedir. Bu durum da yine hadisimizin sabah namazını kılan kimselere zarar vermemek gerektiği şeklindeki anlamını açıkça desteklemekte olup muhaddislerin söz konusu hadisi bu şekilde anlamlandırdıklarını göstermektedir.

3.2. Aynı Lafızlara Sahip Başka Bir Hadisin Manasıyla İstişhad

Sahih-i Buhârî’de geçen aşağıdaki hadisin altı çizili kısmı, görüldüğü üzere, incelediğimiz hadisin Sünen-i Tirmizî’de yer alan tarikiyle^[68] aynı lafızlara sahiptir. Dolayısıyla aşağıdaki hadisin manası incelediğimiz hadisin manasının doğru belirlenmesinde son derece önemlidir.

مَنْ صَلَّى صَلَاتَنَا، وَاسْتَقْبَلَ قِبْلَتَنَا، وَأَكَلَ ذَيْحَنَتَنَا، فَذَلِكَ الْمُسْلِمُ الَّذِي لَهُ دِمَّةُ اللَّهِ وَدِمَّةُ رَسُولِهِ، فَلَا تُخْفَرُوا اللَّهَ فِي دِمَّتِهِ

“Her kim bizim kıldığımız namazı kılar, kiblemize karşı durur ve kestiğimizi yerse Allah’ın ve Allah elçisinin ahd ve emanını hak eden Müslüman işte odur. Artık öyle olan bir kimsenin ahd ve emanı hususunda Allah’a (ve Resulüne) hıyanet etmeyin.”^[70]

Yukarıdaki hadiste namaz kılan ve kibleye dönen insanların yüce Allah’ın hi-mayesine girdikleri ve böyle kimselere zarar verilemeyeceği anlamı gayet açıktır. Nitekim İbn Hacer de insanları zâhirlerine göre yargılamak ve dinin şîârlarını sergileyen kişilere Müslümanların hükümlerini uygulamak gerektiğini ifade etmiştir.^[71] Buhârî aynı bâbda mezkûr hadisin hemen akabinde şu hadisi sevk etmiştir:

[66] el-Ahzâb 33/58

[67] Buhârî, “Rikâk”, 38. Bu hadis bir önceki bâbda da geçmiş olmakla beraber Nevevî hadisin bu bâbı da ilgilendirdiğini belirtmiştir.

[68] Tirmizî, “Salât”, 51 (No. 222).

[69] Buhârî, “Salât”, 28 (No. 391).

[70] Mehmet Sofuoğlu, *Sahih-i Buhârî ve Tercemesi* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2013), 1/482.

[71] Ahmed b. Ali İbn Hacer el-‘Askalânî, *Fethu’l-bârî bi şerhi Sahihî’l-Buhârî* (Beyrut: Dâru’l-Mâ’-rife, 1379), 1/497.

أَمَرْتُ أَنْ أَقَاتِنَ النَّاسَ، عَقَى يَقُولُوا لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، فَإِذَا قَالُوهَا، وَصَلُّوا صَلَاتِنَا، وَاسْتَقْبَلُوا قِيَامَتَنَا، وَذَكَّعُوا ذَيْبِخَتَنَا، فَقَدْ حَزَنْتُ عَلَيْهَا وَمَاؤُهُمْ وَأَمَّاؤُهُمْ إِلَّا بِحَقِّهَا، وَجَسَائِعِهِمْ عَلَى اللَّهِ⁷²

Görüldüğü üzere bu hadis, bir önceki hadisi anlamca tamamlayan ve makale-mize konu olan hadise de açıklık kazandıran bir mahiyettedir. Buna göre, namaz kılan ve kurban kesen bir kişinin canı ve malı dokunulmazdır. Dikkat edilirse, bu dokunulmazlık bir önceki hadiste Allah'ın ve Rasulü'nün (sav) zimmeti olarak ifade edilmiş ve bu zimmetin ihlal edilmemesi gerektiği dile getirilmiştir.

4. TÜRKÇE HADİS TERCÜME VE ŞERHLERİNİN TAHLİLİ

Bu bölümde hadisimizin otuz iki Türkçe hadis çeviri ve şerh çalışmasında nasıl çevrildiği alt başlıklar hâlinde incelenecektir. Öncelikle yukarıdaki tahliller ışığında hadisin kanaatimizce doğru çevirisini paylaşmak faydalı olacaktır:

“Sabah namazını kılan kimse yüce Allah'ın himayesi altındadır. Sakın Allah himayesindeki bir kişi konusunda (o kişiye eziyet etmeniz sebebiyle) sizi hesaba çekmesin. Zira Allah kimi böyle bir konuda hesaba çekerse onu yakalar ve sonra yüzüstü cehennem ateşine atar.”

4.1. Hatalı Tercümeler

Bazı çevirilerde hadisimize yüce Allah'ın sabah namazını kılan kuluna sağ-ladığı himayeye mukabil ondan herhangi bir şey talep etmediği gibi bir anlam verildiği görülmektedir. Halbuki hadiste böyle bir mana bulunmamaktadır. Zira hadisin aslî manasına göre yüce Allah sabah namazını kılan bir kişiye zarar ve-reni talep eder (hesaba çeker). Hadisin ikinci manasına göre ise yüce Allah sabah namazını terk eden kişiye talep eder. Ancak hadisten sabah namazı kılan birinden Cenab-ı Hakk'ın bir şey “talep etmemesi” gibi bir mana çıkarmak mümkün gö-zükmemektedir. Zaten böyle bir anlam çalışmamızın ilk bölümlerinde görüldüğü üzere hadisin diğer tariklerindeki bilgiler, şerhlerdeki izahlar, hadisin yer aldığı bâb başlıkları ve lafız ve mana yönünden hadisle yakından irtibatlı diğer hadis-ler tarafından desteklenmemektedir. Anlaşıldığı kadarıyla bu hatalı çeviri, hadisin dikkat edilmeden, yüzeysel bir okumasıyla yapılmış olup sonraki mütercimler de öncekilerden etkilenmiştir. Aşağıda zamansal sıraya riayet edilerek bu çeviriler alıntılanacak, bazılarının altına kısa değerlendirmeler yapılacaktır.

Mollamehmetoğlu: *“Her kim sabah namazını kılar o kimse Allah'ın zimmeti (himayesi) ndedir. Allah himayesine karşılık sizden hiçbir şey talep etmiyor.”*^[72]

[72] Buhâri, “Salat”, 28 (No. 392).

[73] Muhammed b. İsa et-Tirmizî, el-Câmi 'u's-sahîh, çev. Osman Zeki Mollamehmetoğlu (İstanbul: Yunus Emre Yayınevi, ts.), 4/41.

Sofuoğlu: “Her kim sabah namazını kılarırsa işte o Allah’ın zimmetindedir (emânındadır). Allah zimmetinin terk olunmasına karşılık sizlerden hiçbir şey talep etmez. Allah zimmetini terk edene yetişir ve onu Cehennem ateşinde yüzün koyu yatırır.”^[74] Sofuoğlu’nun çevirisinde diğerlerinden farklı olarak zimmetin terk olunmasına karşılık hiçbir şeyin talep edilmemesinden bahsedilmiştir. Bu anlam da şerhlerde zikredilen iki manayla örtüşmemektedir.

Özağar-Erul: “Sabah namazını kılan kimse Allah’ın himayesi altındadır. Allah himayesine karşılık sizden bir şey de istemez. Zira bunun karşılığında kimden bir şey isteyecek olsa (bu ağır bedele güç yetiremez ve) Allah onu yakalar ve sonra yüzüstü cehennem ateşine atar.”^[75]

Diyanet İşleri Başkanlığı’nın yayınında geçen bu çeviriden anlaşılan mana, yüce Allah’ın himayesinin çok kıymetli olduğu ve kulun bu himayenin hakkını ne yapsa ödeyemeyeceğidir. Ancak Cenab-ı Hak lütf u keremiyle bu himayesinin karşılığını kuldan talep etmez. Ancak bu mana, görüldüğü gibi, hadisin her iki anlamından da oldukça uzaktır. Ayrıca, yüce Allah’ın lütfunu öne çıkaran bu anlamın Riyâzu’s-sâlihîn’deki üç bâb başlığından herhangi birisiyle çok az da olsa ilgisini kurmak da mümkün değildir.

Mütercimler 392 rakamlı hadisin çevirisinin dipnotuna şu bilgiyi koymuşlardır: “Hadisin 2. cümlesini şöyle çevirmek de mümkündür: Sakın ola ki Allah bu güvencesine hâlel getirecek bir şey /fîl sebebiyle sizi talep etmesin! Zira Allah güvencesine hâlel getiren bir şey sebebiyle her kimi talep ederse (muhtakkak) yakalar ve sonra o kimseyi yüzüstü Cehennem ateşine sürer.”^[76] Bu çeviri, ilâhî güvenceye hâlel getirecek şey (namazı terk/ namaz kılana zarar) hakkında belirsizlik içerse de yukarıda bahsedilen hatadan uzaktır. Ancak bu çevirinin dipnotta verilip hatalı çevirinin asıl metinde verilmesi her hâl u kârda sorunludur.

Uçar: “Kim sabah namazını kılarırsa Allah’ın himayesi altındadır. Sakın Allah himayesi altında bulunanlarla ilgili sizden bir şey istemesin. Çünkü himayesi ile ilgili olarak kimden bir şey isterse (ve istediği karşılanmaz)sa o da yüzüstü cehennem ateşine atar.”^[77]

Yıldız: “Her kim sabah namazını kılarırsa Yüce Allah’ın gözetimi altına girmiştir. Yüce Allah bu gözetimine karşılık sizden bir şey de talep etmemektedir.”^[78]

[74] Mehmet Sofuoğlu, Sahîh-i Müslim ve Tercemesi (İstanbul: İrfan Yayınları, 1988), 2/287-288.

[75] Yahya b. Şeref Nevevî, Riyâzu’s-sâlihîn, çev. Mehmet Emin Özağar -Bünyamin Erul (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2018), 1/249.

[76] Nevevî, Riyâzu’s-sâlihîn. çev. Özağar-Erul, 1/373.

[77] Nevevî, Riyâzu’s-sâlihîn. çev. Salih Uçar (İstanbul: Çelik Yayıncılık, ts.), 266.

[78] Müslim b. el-Haccâc, el-Câmi’u’s-sahîh, çev. Hüseyin Yıldız (İstanbul: Ocak Yayınları, 2020), 1/746-747. Şu çeviriler de aynı mütercime aittir: Celâleddin Suyûtî, el-Câmi’u’s-sagîr min ha-

Parlıyan: “Her kim sabah namazını kılarırsa Allah’ın himayesine ve koruması altına girmiştir. Allah bu korumasına karşılık sizden bir şey de istememektedir.”^[79]

Özbek: “Her kim sabah namazını kılarırsa Yüce Allah’ın himayesi altına girmiştir. Yüce Allah bu himayesine karşılık sizden bir şey de istememektedir.”^[80]

Diğer bazı hatalı çevirilere de değinmek uygun olacaktır.

Kahraman: “Kim sabah namazını kılarırsa o Allah’ın zimmetindedir. Sakın ola ki Allah sizden herhangi bir şeyin zimmetini istemesin.”^[81] Burada “herhangi bir şeyin zimmetini istemek” ifadesi anlaşılması güç olmak bakımından sorunludur.

Büyükcınar: “Sabah namazını cemaatle kılan Allahu Taala’nın himayesinde-dir. Söz verdiği konularda, Allah’a karşı kusur işleyerek sözünü bozdurmayın.”^[82] Bu cümlede söz veren ve sözü bozan yüce Allah olarak görünmektedir. Ancak Cenab-ı Hakk’ın sözünü bozması mümkün değildir. Bu hâliyle hadis muhteva tenkidine müsaittir.

Canan ve Akın tarafından (إِنْهُ مِنْ يَطْلُبُهُ يُدْرِكُهُ، ثُمَّ لَا يُفْقِدُهُ) ifadesinin “Kim bu garantiyi talep ederse onu elde eder ve bir daha da onu kaçırmaz.”^[83] şeklinde tercümesi hatalıdır. Akın, Canan’ın hatalı çevirisini aynen kullanmıştır. Halbuki Sandıkçı’nın çevirisi “Çünkü Allah kimi isterse yakalar sonra da o kimse asla kurtulamaz.”^[84] doğru manayı yansıtmaktadır.

مَنْ صَلَّى الْغَدَاةَ فَأَصَابَتْ ذِمَّتُهُ فَقَدْ اسْتُجِيعَ حَقُّ اللَّهِ وَأُخْفِرَتْ ذِمَّتُهُ

“Kim sabah namazını kılar, sonra ahidini bozarsa, Allah’ın korusu /yasak bölgesi çiğnenmiş, zimmeti/ ahdi ihlal edilmiş olur.”^[85] Yerinde’nin bu çevirisinde sanki sabah namazını kılan kişi ahidini bozuyormuş gibi anlaşılmaktadır. Halbuki

dîsi l-beşîri’n-nezîr, çev. Hüseyin Yıldız vd. (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2015), 1/456; Muhammed b. Muhammed Rûdânî, *Cem’u l-fevâid*, çev. Hüseyin Yıldız vd. (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2011), 1/378.

[79] Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, *el-Câmi’u’s-sahîh*, çev. Abdullah Parlıyan (Konya: Konya Kitapçılık, 2007), 2/414

[80] Salih Ahmed Şâmî, *Hadis Hazinesi*, çev. Yusuf Özbek (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2017), 4/150.

[81] Nevevî, *Riyâzu’s-sâlihîn*, çev. Abdulvehhab Öztürk (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2015), 1/243.

[82] Ebû Muhammed Münzîrî, *et-Tergîb ve’t-terhib*, çev. Muhtar Büyükcınar vd. (İstanbul: Hikmet Yayınları, 1984), 1/403.

[83] İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi* (Ankara: Akçağ Yayıncılık, 2016), 13/224; Abdurrahmân b. Ali İbnü’l-Deyba, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı*, çev. Hanîfî Akın (İstanbul: Polen Yayınları, 2013), 5/418.

[84] Mecdüddîn İbnü’l-Esîr, *Câmi’u’l-usûl li-ehâdisi’r-Resûl*, çev. Kemal Sandıkçı -Muhsin Koçak (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2008), 15/79.

[85] Nûrüdîn Heysemî, *Mecma’u’z-zevâ’id ve menba’u’l-fevâ’id*, çev. Adem Yerinde (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2015), 2/317.

hadisin bu rivayetinde sabah namazını kılan kişinin ahdi bozması gibi bir durum söz konusu olmayıp bilakis bu kişiye zarar verilerek ilâhî zimmetin ihlali bahis mevzuudur.

“Her kim sabah namazını kılar da zimmeti /ahdi/ anlaşması bozulursa Yüce Allah’ın himayesi/koruması mübah olduğu gibi zimmeti de bozulur.”^[86] Yerinde’nin bu çevirisindeyse “anlaşması bozulursa” ifadesi uygun olmakla birlikte “koruması mübah olduğu” ifadesi yerine bir önceki çeviride yer alan “yasak bölgeşi çiğnenmiş” ifadesi daha doğru olacaktır. Zira burada mübah olmaktan ziyade mübah sayılarak çiğnenmek söz konusudur.

4.2. Çeviride Aslında Olmayan Ziyadeler Yapma

Burslan ve Erdem, Kandemir, Davudoğlu ve Büyükcınar “cemaatle” kelimesini ziyade olarak vermiştir.^[87]

4.3. Müphem Çeviri

Türkçe hadis tercümelerinde en sık görülen sorun çevirinin müphem oluşudur. Halbuki parantez içi açıklamalarla hadisin tam manası okuyucuya açık bir şekilde aktarılmalıdır. Aşağıda bir örnek olmak üzere Kandemir’in çevirisi paylaşılacak, ardından benzer çeviri yapan mütercimlere işaret edilecektir:

“Sabah namazını kılan kimse Allah’ın himayesinde Allah bizzat himayesinde olan bir konuda sizi sorguya çekmesin. Allah himayesindeki bir konudan sorguya çektiği kimseyi cezalandırır sonra da onu yüzüstü cehenneme atar.”^[88]

Görüldüğü üzere çeviride yüce Allah’ın “bizzat himayesinde olan bir konu” şeklindeki ifade belirsiz olup bu konu “sabah namazını kılan kişi (onun güvenliği)” midir yoksa “sabah namazının kendisi (düzenli kılınması)” midir belli değildir. Benzer müphem çeviriler şu mütercimlere aittir: Burslan ve Erdem,^[89]

[86] Ahmed b. ‘Ali İbn Hacer el-‘Askalânî, *el-Metâlibü’l-‘âliye*, çev. Adem Yerinde (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2010), 1/123.

[87] Nevevî, *Riyâzu’s-sâlihîn*, çev. Yaşar Kandemir vd., 3/17; Nevevî, *Riyâzu’s-sâlihîn*, çev. Kıvımuddin Burslan -Hasan Hüsnü Erdem (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2000), 1/421; Ahmed Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercümesi ve Şerhi* (İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1973), 4/6; Münzirî, *et-Tergîb ve’t-terhib*, çev. Muhtar Büyükcınar vd., 1/403.

[88] Nevevî, *Riyâzu’s-sâlihîn*, çev. Yaşar Kandemir vd., 2/192.

[89] Nevevî, *Riyâzu’s-sâlihîn*, çev. Burslan-Erdem, 1/421.

İnce,^[90] Şenaslan ve Kasadar,^[91] Davudoğlu,^[92] Eryarsoy,^[93] Mollamehmetoğlu,^[94] Parlıyan,^[95] Yıldız,^[96] Oral ve Sarı,^[97] Özbek,^[98] Sandıkçı,^[99] Yerinde,^[100] Özkes,^[101] Öztürk,^[102] Tuna.^[103]

Davudoğlu'nun hadis hakkındaki aşağıdaki izahı çevirideki kapalılığı gidermemektedir. Zira yaptığı izahda bahsettiği “Allah’a karşı gitmek” ve “O’nun rızasına karşı bir amel” ile neyi kastettiğini açıklamamıştır.

“*Bi’n-netice mana şöyle olur: bir kimse sabah namazını cemaatle kılsa o kimse Allah’ın kefalet ve teminatı altına girmiş olur binaenaleyh siz Allah’a karşı gitmeyin. Şayet O’nun rızasına karşı bir amelde bulunursanız Allah size yetişir de cezanızı verir ve bu ceza da tepesi üstü cehenneme atılmak olur.*”^[104]

Kandemir 390 nolu hadisin şerhinde sabah namazını kılana zarar vermeme hususu üzerinde durmuşsa^[105] da 234 ve 1052 nolu hadislerin izahında bu hususa değinmemiş, bilakis sabah namazını kılmayı terk etmeme hususunu ihsas eden ifadeler kullanmıştır.^[106]

[90] Nevevî, *Riyâzu’s-sâlihîn*, çev. Vahdettin İnce (İstanbul: İnkılab Yayıncılık, 2009), 139, 198.

[91] Nevevî, *Riyâzu’s-sâlihîn*, çev. Şerafettin Şenaslan -Mustafa Kasadar (İstanbul: Ravza Yayıncılık, 1992), 107.

[92] Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercümesi ve Şerhi*, 4/7.

[93] Nevevî, *el-Minhâc şerhu Sahihi Muslim b. el-Haccâc*, çev. Beşir Eryarsoy (İstanbul: Polen Yayınları, 2013), 4/23.

[94] Tirmizî, *el-Câmi’u’s-sahîh*, çev. Mollamehmetoğlu, 1/171.

[95] Tirmizî, *el-Câmi’u’s-sahîh*, çev. Abdullah Parlıyan, 1/124.

[96] Ahmet b. Hanbel, *el-Müsned*, çev. Hüseyin Yıldız vd. (İstanbul: Ocak Yayıncılık., 2013), 2/668. Şu çeviri de aynı kişisindir: Yahyâ b. Alî el-Hatîb Tebrîzî, *Mişkâtü’l-Mesâbih*, çev. Hüseyin Yıldız vd. (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2014), 1/305.

[97] Ahmet b. Hanbel, *el-Müsned*, çev. Rifat Oral -Süleyman Sarı (İstanbul: Ensar Yayınları, ts.), 4/83.

[98] Şâmî, *Hadis Hazinesi*, çev. Yusuf Özbek, 5/159.

[99] İbnü’l-Esir, *Câmi’u’l-usûl li-ehâdisi’r-Resûl*, çev. Sandıkçı -Koçak, 15/79.

[100] Ebü’l-Hasen Nûrüddin Heysemî, *Mecma’u’z-zevâ’id ve menba’u’l-fevâ’id*, çev. Adem Yerinde (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2015), 2/315.

[101] Nevevî, *Riyâzu’s-sâlihîn*, çev. İhsan Özkes (İstanbul: İslamoğlu Yayıncılık, 1993), 2/55.

[102] Nevevî, *Riyâzu’s-sâlihîn*, çev. Mustafa Öztürk (İstanbul: Guraba Yayıncılık, 2015), 198.

[103] Nevevî, *Riyâzu’s-sâlihîn*, çev. Bekir Tuna (Konya: Konevi Yayıncılık, 2007), 195.

[104] Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercümesi ve Şerhi*, 4/7.

[105] Nevevî, *Riyâzu’s-sâlihîn*. çev. Yaşar Kandemir vd., 3/17.

[106] Nevevî, *Riyâzu’s-sâlihîn*. çev. Yaşar Kandemir vd., 2/193; 5/207-208.

4.4. Tutarsız Çeviri

Aynı manayı verecek şekilde basit lafız farkları bir sorun teşkil etmemektedir. Ancak manaya etki edecek şekilde farklılıklar, bir tutarsızlık olarak sorunlu görülecektir.

Yıldız şu çevirilerinde aynı lafızlara farklı anlamlar vermiştir: “*Yüce Allah bu gözetimine karşılık sizden bir şey de talep etmemektedir.*”, “*Allah korumasında olan bir konuda sizi sorguya çekmesin.*”^[107]

Özbek’in hazırladığı bir eserde ise lafızlar birebir aynı olmasa da çevirilerden ilki doğru, diğeri hatalıdır. “*Artık Allah’ın koruması altına aldığı kimse hakkında teminatını ihlal etmeyin.*”, *Yüce Allah bu himayesine karşılık sizden bir şey de istememektedir.*”^[108]

4.5. Hadisin Muhtemel İkinci Manasını Veren Çeviriler

İki çeviride hadisin ikinci anlamı yansıtılmıştır:

Gülle: “*Her kim sabah namazını kılarsa o Allah’ın himayesindedir. Allah kendi himayesin(e almasına vesile olan sabah namazın)dan bir şey (terk) etmeniz ile sizi hesaba çekmesin.*”^[109]

Tuna: “*Ey Ademoğlu, Allah’ın himayesi altında O’na borçlu olmamaya dikkat et.*”^[110] Bu çeviride anlamda bir miktar kapalılık olmakla beraber sabah namazını kılmayarak Allah’a borçlu olmamak gerektiği ihsas edilmektedir.

4.6. Doğru Çeviriler

Aşağıdaki çevirilerde hadisin aslî manasının verildiği görülmektedir:

Özbek: “*Sabah namazını kılan kimse Allah’ın koruması altındadır. Artık Allah’ın koruması altına aldığı kimse hakkında teminatını ihlal etmeyin.*”^[111] Bu çeviri doğru manayı yansıtmaktadır. Ancak anlamı daha anlaşılır yapmak için parantez içerisinde “ona zarar vererek” ifadesi eklenmesi uygun olacaktır.

[107] Müslim, *el-Câmi’u’s-sahîh*, çev. Hüseyin Yıldız, 1/746-747.

[108] Şâmî, *Hadis Hazinesi*, çev. Yusuf Özbek, 4/149,150.

[109] Nevevî, *Riyâzu’s-sâlihîn*, çev. Sıtkı Güllü (İstanbul: Dergah Ofset, 2003), 1/212.

[110] Nevevî, *Riyâzu’s-sâlihîn*, çev. Bekir Tuna, 416.

[111] Şâmî, *Hadis Hazinesi*, çev. Yusuf Özbek, 4/149

Akın, Canan: “*Sabah namazını (cemaatle) kılan kimse Allah’ın garantisi altındadır. Sakın Allah (ona verdiği garantisi sebebiyle) size bir ceza vermesin.*”^[112] Akın’ın, Canan’ın çevirisini aynen kullandığı dikkat çekmektedir. Canan, hadisin muhtemel iki anlamı bulunduğunu belirtmiş ve bunları kısaca açıklamıştır. Sandıkçı da ufak bazı kelime değişiklikleri yapmakla beraber, hadisin iki anlamına dair Canan’ın açıklamasına benzer şu izahı paylaşmıştır:

“*Sabah namazını kılmakla Allah size koruma garantisi vermektedir. Öyleyse sakın bu garantiden mahrum kalmayın, felakete uğrarsınız.*”, “*Allah’ın korunmasında olan insanlara eziyet etmeyiniz, aksi halde karşınızda onu himayesine alan Allah’ı bulursunuz.*”^[113]

Parlıyan: “*Kim sabah namazını kılarırsa o andan itibaren Allah’ın güvencesine girmiştir. Artık namaz kılan bir mümini öldürmek suretiyle Allah’ın bu güvencesini bozmayınız.*”^[114] Hadisin İbn Mace rivayetinde *قَتْلُهُ* ifadesinin açıkça geçmesi çevirinin doğru yapılmasına katkı sağlamıştır.

Hatipoğlu: “*Kim sabah namazını kılarırsa o kimse Allah’ın güvencesindedir. Artık Allah’ın bu güvencesini ihlal etmeyiniz. Bu itibarla kim böyle olan bir kimseyi (şer’i hüküm olmaksızın) öldürürse Allah öldüren kişiyi sorguya çekip neticede baş aşağı cehenneme atar.*” Hatipoğlu yaptığı izahta ise bir Müslümanın sadece canının değil, bütün haklarının ilâhî teminat altında olduğunu, böyle birine eziyet etmenin cezalandırılacağını belirtmiştir.^[115]

Parlıyan: “*Sabah namazını kılan kimse Allah’ın himayesi altındadır. Artık Allah’ın himayesi altına aldığı kimse hakkında teminatını yok etmeyin.*”^[116] “*Teminatını yok etmek*” yerine “*ihlal etmek*” ifadesi daha uygun gözükmeyle beraber çeviride doğru mana yansıtılmıştır.

İncelenen otuz iki kaynaktaki on beş çevirinin hatalı, altı tanesinin ise doğru olduğu görülmektedir. On yedi çeviri ise müphemdir. Yine, dört çeviride tutarsızlık görülürken dört çeviride ise hadisin aslında olmayan ziyade mevcuttur. Ayrıca iki çeviride hadisin asli manası yerine daha zayıf olan muhtemel ikinci manası yansıtılmıştır. Bu veriler Türkçe hadis tercümelerinin incelediğimiz hadis özelinde başarı durumunun bir özeti.

[112] İbnü’l-Esîr, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı*, çev. Hanifi Akın, 5/418; Canan, *Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, 13/224.

[113] İbnü’l-Esîr, *Câmi’u’l-usûl li-ehâdisi’r-Resûl*, çev. Sandıkçı-Koçak, 15/79-80.

[114] Muhammed b. Yezid İbn Mâce, *es-Sünen*, çev. Abdullah Parlıyan (Konya: Konya Kitapçılık, 2008), 2/589.

[115] Haydar Hatiboğlu, *Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi* (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2012), 10/151-152.

[116] Abdullah b. Abdurrahmân Dârimî, *es-Sünen*, çev. Abdullah Parlıyan (Konya: Konya Kitapçılık, 2011), 391-392.

SONUÇ

Tercümeler bir hadisi anlamının ve tenkidin ilk aşamasıdır. Tek bir hadise ait on beş hatalı çevirinin tespiti Türkçe hadis tercüme ve şerhlerinde önemli bir soruna işaret etmektedir. Muhtemel tercüme hataları bir ravi tasarrufu mesabesinde olup çalışmamızda da görüldüğü üzere metni tenkide müsait hale getirebilmektedir. Araştırmamızda incelenen böyle yaygın ve meşhur bir hadisin bazı çevirilerinin hadisin doğru anlamından tamamen uzak oluşu Türkçe hadis tercümelerinin yeterlilik düzeyi hakkında olumsuz bir kanaate yol açmaktadır. Üstelik Diyanet İşleri Başkanlığı gibi önemli bir kurumun yayını olan Riyazü's-sâlihîn kitabında ciddi bir çeviri hatasının bulunuyor oluşunun sorunlu olduğu açıktır. Hadisin manasının yeterince araştırılmaması, metnin sathî bir şekilde değerlendirilmesi ve önceki tercümelerin taklidi bu hatalı çevirilerin meydana gelmesinde öne çıkan muhtemel etkenler olarak gözükmektedir.

Yaptığımız inceleme sonucunda doğru çevirinin “*Sakin Allah himayesindeki bir kişi konusunda (o kişiye eziyet etmeniz sebebiyle) sizi hesaba çekmesin*” şeklinde olması gerektiği anlaşılmıştır. Bu doğru anlamının tespitinde hadisimizin farklı rivayetlerinin hadisin bağlamı ve kastı hakkında önemli ipuçları sağladığı, bâb başlıklarının ve ilgili diğer hadislerin anlamlandırmada yardımcı oldukları görülmüştür. Yine hadis şerhleri de hadisin anlaşılması noktasında ilk başvuru kaynakları olarak kullanılmalıdır. Çalışmamızda tercümelerle ilgili görülen diğer bir yaygın sorun ise çevirilerin müphem oluşudur. Halbuki okuyucuların hadiste neyin kastedildiğini kolaylıkla anlayabilmeleri hadisin doğru manasının parantez içi açıklamalarla aktarılmasına bağlıdır. Ancak maalesef çevirilerin çoğunda bu sorun görülmüştür.

Hadis tercümelerinin başarısının temini noktasında çevirilerin hadis ilminin uzmanları tarafından yeterli araştırmalar yapılarak gerçekleştirilmesi zaruri görünmektedir. Ayrıca hadis tercüme üzerine yapılacak araştırmalarla saptanan çeviri sorunları yeni tercümelerin daha sağlıklı yapılabilmesine katkı sunacaktır.

KAYNAKÇA

- Abdürrezzâk, Ebû Bekr b. Hemmâm. *el-Musannef*. thk. Habiburrahman Azami. Beyrût: el-Mektebetu'l-İslâmî, 1983.
- Ahatlı, Erdiñç. “Cumhuriyet Dönemi Türkçe Hadis Şerhlerine Dair Bazı Mülahazalar -Ebû Dâvûd, İbn Mâce ve Dârimî Şerhleri Üzerine Bir Analiz-”. *Hadis Tetkikleri Dergisi* 6/2 (2008), 7-30.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû 'Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût vd. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Ahmet b. Hanbel. *el-Müsned*. çev. Hüseyin Yıldız vd. İstanbul: Ocak Yayıncılık., 2013.
- Ahmet b. Hanbel. *el-Müsned*. çev. Rifat Oral -Süleyman Sarı. İstanbul: Ensar Yayınları, ts.
- Ali el-Kârî. *Mirkâtü'l-Mefâtiḥ şerhu Mişkâtî'l-Mesâbih*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1422/2002.
- Beyzâvî, Abdullâh b. Ömer. *Tuhfetü'l-ebrâr Şerhu Mesâbihî's-sünne*. thk. Nureddin Talib. Kuveyt: Vezaretu'l-Evkaf, 2012.
- Bozkurt, Nebi. “Hadislerin Tercüme ve Yorumlarında Uyulması Gereken Kurallar”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11-12 (1993-1994), 211-281.
- Buhârî, Ebû Abillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmiu's-sahih*. thk. Muhibbuddîn el-Hatib -Muhammed Fuâd Abdulbâkî. Kahire: el-Matbaatü's-Selefiyye, 1400.
- Coşkun, Selçuk. “Anlam Değişmelerinin Sebep Olduğu Anakronik Bakış ve Hadis Yorumlarındaki Yanıltıcılığı”. *EKEV Akademi Dergisi -Sosyal Bilimler* -12/35 (2008): 33-48.
- Çalgan, Mehmet Ali. “Hadislerin Tercüme ve Yorumunda Dikkat Edilmesi Gereken Esaslar ve Sık Rastlanan Hatalar”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/40 (Aralık 2019), 517-551.
- Dârimî, Abdullâh b. Abdirrahmân. *es-Sünen*. çev. Abdullah Parlıyan. Konya: Konya Kitapçılık, 2011.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdirrahman. *Müsnedü'd-Dârimî*. thk. Hüseyin Selim Esat ed-Dârânî. Riyad: Dâru'l-Muğnî, 1421/2000.
- Davudoğlu, Ahmed. *Sahih-i Müslim Tercümesi ve Şerhi*. İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1973.
- Dihlevî, Abdülhak b. Seyfiddin. *Lema'âtü't-tenkih fi şerhi Mişkâtî'l-Mesâbih*. thk. Takiyyuddin Nedvi. Dimaşk: Daru'n-Nevadir, 2014.
- Ebû Avâne, Ya'kûb b. İshâk el-İsferâinî. *el-Müsnedü'l-Muhrec alâ kitâbi Müslim b. Haccâc*. thk. Eymen b. Arif ed-Dimeşkî. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1998.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh el-İsfahânî. *Hilyetü'l-evliyâ*. Mısır: Matbaatu's-Saade, 1974.
- Ebû Ya'lâ, el-Mevsilî. *Müsnedü Ebî Ya'lâ el-Mevsilî*. thk. Hüseyin Selim Esed. Dimeşk: Dâru'l-Me'mûn li't-turâs, 1406/1986.
- Erul, Bünyamin. “Temel Hadis Kaynaklarının Çevirileri Üzerine Bir Kritik”. *Sünnetin Bireysel ve Toplumsal Değişimdeki Rolü -Sempozyum* (Konya, 11-12 Mayıs 2007). ed. Zekeriya Güler. 212: 237. Konya: Konya İlahiyat Derneği Yayınları, 2008.
- Feyyûmî, Hasan b. Ali. *Fethu'l-karîbi'l-mucib ale't-Tergîbi ve't-Terhîb*. thk. Muhammed İshak Muhammed. Riyad: Mektebetu Dari's-Selam, 2018.
- Hatiboğlu, Haydar. *Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi*. İstanbul: Kahraman Yayınları, 2012.
- Heysemî, Ebû'l-Hasen Nûrûddîn. *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*. çev. Adem Yerinde. İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2015.
- Heysemî, Ebû'l-Hasen Nûrûddîn. *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*. thk. Hüsameddin Kudsî. Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1994.
- Heysemî, Nureddin Ali b. Ebî Bekr. *Keşfu'l-estâr an zevâidi'l-Bezzâr*. thk. Habiburrahman Azami. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1979.
- Hilâlî, Ebû Usâme Selim b. İd. *Behcetü'n-nâzirîn şerhu Riyâzi's-sâlihîn*. Demmâm: Dâru İbni'l-Cevzî, 1415/1994.
- İbn Allân. *Delîlül-fâlihîn li-turuki Riyâzi's-sâlihîn*. Beyrut: Daru'l-Marife, 2004.
- İbn Hacer el-'Askalânî, Ahmed b. 'Ali. *el-Metâlibü'l-âliye*. çev. Adem Yerinde İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2010.
- İbn Hacer el-'Askalânî, Ahmed b. 'Ali. *Fethu'l-bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru'l-Mâ'rife, 1379.
- İbn Hıbbân. *Sahihu İbn Hıbbân bi tertibi İbn Balabân*. thk. Şuayb Arnaût. Beyrût: Müessesetü Risâle, 1414/1993.
- İbn Mâce, Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezîd. *Sünen*. thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî. Matbaatu Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye. ts.

- İbn Mâce, Muhammed b. Yezid. *el-Câmi 'u's-sahih*. çev. Abdullah Parlıyan. Konya: Konya Kitapçılık, 2008.
- İbn Melek, Muhammed b. İzzeddin. *Şerhu Mesâbihi's-sünne*. thk. Nureddin Talib. Kuveyt: Vezaretu'l-Evkaf, 2012.
- İbnü'd-Deyba, Abdurrahmân b. Ali. *Kütüb-i Sitte Muhtasarı*. çev. Hanifi Akın. İstanbul: Polen Yayınları, 2013.
- İbnü'l-Cevzi, Ebu'l-Ferec Abdurrahman. *Keşfu'l-müşkil min hadîsi Sahihayn*. thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb. Riyad: Dâru'l-Vatan, 1418/1997.
- İbnü'l-Esir, Mecdüddin. *Câmi 'u'l-usûl li-ehâdisi'r-Resûl*. çev. Kemal Sandıkcı -Muhsin Koçak. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2008.
- İtyûbi, Muhammed b. Ali. *el-Bahrü'l-muhîtu's-seccâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*. Riyad: Dâru İbni'l-Cevzi, 1426-1433.
- Kâdi İyâz, Ebu'l-Fadl el-Yahsûbi. *İkmâlu'l-Mu'lim bi-fevâidi Sahîhi Müslim*. thk. Yahya İsmail. Mısır: Dâru'l-Vefa, 1419.
- Kara, Emin. *Türkçeye aktarılan hadislerin çeviri kuram ve stratejileri bağlamında değerlendirilmesi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024.
- Kurtubî, Ahmed b. Ömer. *el-Müfhim limâ üşkile min telhîsi kitâbi Müslim*. thk. Muhyiddin Dîb Müstü vd. Beyrût: Dâru İbn Kesir -Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1996/1417.
- Laşin, Musa Şahin. *Fethu'l-mun'im şerhu Sahîhi Müslim*. Kahire: Dâru's-Şurûk, 1422/2002.
- Ma'zeri, Muhammed b. Ali. *el-Mu'lim bi fevâidi Müslim*. thk. Muhammed Şâzeli Neyfer. Cezaire: el-Müessesetü'l-Vataniyye li'l-Kitab, 1988.
- Mubârekfûri, Muhammed Abdurrahman b. Abdîrahim. *Tuhfetu'l-Ahvezi bi şerhi Câmi 'it-Tirmizi*. thk. Adil Ahmed Abdulmevcud. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.
- Muhammed Emin b. Abdillâh el-Hereri. *el-Kevkebü'l-vehhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*. Beyrût: Dâru Tavkî'n-Necât, 2009.
- Mübârekfûri, Safiyyurrahmân. *Minnetü'l-mun'im fî şerhi Sahîhi Müslim*. Riyad: Dâru's-Selâm, 1420/1999.
- Münâvî, Zeynüddin Muhammed Abdürraûf. *Feyzü'l-kadir şerhu'l-Câmi 'i's-sagîr*. Mısır: Dâru'l-Akîde, 1432/2011.
- Münziri, Ebû Muhammed Zekiyyüddin. *et-Tergîb ve't-terhib*. çev. Muhtar Büyükcınar vd.. İstanbul: Hikmet Yayınları, 1984.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi 'u's-sahih*. çev. Hüseyin Yıldız. İstanbul: Ocak Yayınları, 2020.
- Müzhiri, Hüseyin b. Mahmud Müzhirüddin ez-Zeydanî. *El-Mefâtih fî şerhi'l-Mesâbih*. thk. Nureddin Talib. Dimaşk: Daru'n-Nevadir, 2012.
- Necdi, Faysal b. Abdulaziz. *Tatîru Riyâzi's-sâlihîn*. Riyad: Dâru'l-Âsime, 2002.
- Nevevî, Yahya b. Şeref. *el-Minhâc şerhu Sahîhi Muslim b. el-Haccâc*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1392.
- Nevevî, Yahya b. Şeref. *el-Minhâc şerhu Sahîhi Muslim b. el-Haccâc*. çev. Beşir Eryarsoy. İstanbul: Polen Yayınları, 2013.
- Nevevî, Yahyâ b. Şeref. *Hulâsatü'l-ahkâm fî [min] mühimmâtî's-sünen ve kavâ'idü'l-İslâm*. thk. Hüseyin İsmâil el-Cemel. Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 1418/1997.
- Nevevî, Yahya b. Şeref. *Riyâzu's-sâlihîn*. çev. Abdulvehhab Öztürk. İstanbul: Kahraman Yayınları, 2015.
- Nevevî, Yahya b. Şeref. *Riyâzu's-sâlihîn*. çev. Bekir Tuna. Konya: Konevi Yayıncılık, 2007.
- Nevevî, Yahya b. Şeref. *Riyâzu's-sâlihîn*. çev. İhsan Özkes. İstanbul: İslamoğlu Yayıncılık, 1993.
- Nevevî, Yahya b. Şeref. *Riyâzu's-sâlihîn*. çev. Kıvımuiddin Burslan -Hasan Hüsnü Erdem. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2000.
- Nevevî, Yahya b. Şeref. *Riyâzu's-sâlihîn*. çev. Mehmet Emin Özafşar -Bünyamin Erul. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2018.
- Nevevî, Yahya b. Şeref. *Riyâzu's-sâlihîn*. çev. Mustafa Öztürk. İstanbul: Guraba Yayıncılık, 2015.
- Nevevî, Yahya b. Şeref. *Riyâzu's-sâlihîn*. çev. Salih Uçar. İstanbul: Çelik Yayıncılık, ts.
- Nevevî, Yahya b. Şeref. *Riyâzu's-sâlihîn*. çev. Sıtkı Güllü. İstanbul: Dergah Ofset, 2003.
- Nevevî, Yahya b. Şeref. *Riyâzu's-sâlihîn*. çev. Şerafettin Şenaslan -Mustafa Kasadar. İstanbul: Ravza Yayıncılık, 1992.
- Nevevî, Yahya b. Şeref. *Riyâzu's-sâlihîn*. çev. Vahdettin İnce. İstanbul: İnkılab Yayıncılık, 2009.
- Nevevî, Yahya b. Şeref. *Riyâzu's-sâlihîn*. çev. Yaşar Kandemir vd.. İstanbul: Erkam Yayıncılık, 2017.

- Osmânî, Fazlullah Şebbîr Ahmed ed-Diyûbendî. *Fethu'l-mülhim fî şerhi Sahîhi Müslim*. Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 2006.
- Râcîhî, Abdulazîz b. Abdullah. *Tevfîku'r-Rabbi'l-Mun'im bi şerhi Sahîhi'l-İmam Müslim*. Riyad: Merkez Abdulazîz b. Abdullah er-Râcîhî, 1439.
- Rûdânî, Muhammed b. Muhammed. *Cem'u'l-fevâid*. çev. Hüseyin Yıldız vd. İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2011.
- Sâatî, Ahmed b. Abdurrahman b. Muhammed. *el-Fethur-rabbânî mea şerhihi Bulûğu'l-emânî*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, ts.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *Fethu'l-İlahî'l-Mun'im fî şerhi Sahîhi'l-Müslim*. Ankara: Kalkan Matbaası, ts.
- Sindî, Muhammed b. 'Abdilhâdî. *Hâşiyetu's-Sindî ala Suneni Tirmizi*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2021.
- Sofuoğlu, Mehmet. *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2013.
- Sofuoğlu, Mehmet. *Sahîh-i Müslim ve Tercemesi*. İstanbul: İrfan Yayınları, 1988.
- Suyûtî, Celâleddîn. *el-Câmi'u's-sagîr min hadîsi'l-beşîri'n-nezir*. çev. Hüseyin Yıldız vd.. İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2015.
- Suyûtî, Celalüddîn Abdurrahman b. Ebu Bekr. *ed-Dibâc alâ Sahîhi Müslim b. Haccâc*. thk. Ebû İshâk el-Huveynî el-Eserî. Suudî Arabistan: Dâru İbn Affân, 1996.
- Şâmî, Salih Ahmed. *Hadis Hazinesi*. çev. Yusuf Özbek. İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2017.
- Taberânî, Süleyman b. Ahmed. *el-Mu'cemu'l-evsat*. thk. Tarık b. İvadullah -Abdulmuhsin b. İbrahim el-Huseynî. Kahire: Dâru'l-Harameyn, 1415/1995.
- Taberânî, Süleyman b. Ahmed. *el-Mu'cemu'l-kebîr*. thk. Hamdî b. 'Abdülmeccid es-selefi. Kahire: Mektebü İbn Teymiyye, 1994.
- Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd. *el-Müsned*. thk. Muhammed Türkî. Mısır: Dâru Hicr, 1999.
- Tebrizî, Yahyâ b. Ali el-Hatîb. *Mişkâtü'l-Mesâbih*. çev. Hüseyin Yıldız vd. İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2014.
- Tibî, Hüseyin b. Abdillâh. *el-Kâşif 'an hakâ'iki's-sünen*. thk. Abdülhamîd Hindâvî. Riyad: Mektebetu Mustafa el-Bâz, 1417/1997.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *Sünenü'l-Tirmizî*. çev. Abdullah Parlıyan. Konya: Konya Kitapçılık, 2007.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *Sünenü'l-Tirmizî*. çev. Osman Zeki Mollamehmetoğlu. İstanbul: Yunus Emre Yayınevi, ts.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ. *Sünenü'l-Tirmizî*. thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf. Beyrût: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1998.
- Useymîn, Muhammed b. Sâlih. *Şerhu Riyâzi's-sâlihîn*. Riyad: Dâru'l-Vatan, 1426.
- Uysal, Şule Yüksel. “‘Akrâ-Halkâ Deyişi Özelinde Hz. Peygamberin Safiyye'ye Uğursuzluk Nisbetinin İmkânı Üzerine”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 24/1 (Haziran 2020), 321-344.